

ГЛАВА X

НА СВОМЕ ТЕРЕНУ

ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА ПОСЛЕ ОДЛАСКА ПРВЕ ШУМАДИЈСКЕ БРИГАДЕ У САНЦАК

Одласком Прве шумадијске бригаде за Санцак, у централној Србији су остала само три партизанска одреда — Први шумадијски, Космајски и Пожаревачки. Шумадијски и Космајски одред су знатно ослабили издвајањем најискуснијих бораца за Прву шумадијску бригаду. Остало је такође и мало оружја и муниције. Укупно узевши, сва три одреда у централној Србији бројала су новембра 1943. године око три стотине бораца.

Општа ситуација на овој територији била је из дана у дан све теже. Према Аранђеловцу и Космају груписале су се јаке снаге Немаца, Бугара, љотићеваца, жандарма СДС и четника Драже Михаиловића, привучене борбама које су на овом простору вођене у августу, септембру и октобру. Око Пожаревца се налазило преко три хиљаде Немаца, Бугара, белогардејаца и недићеваца, а по Хомољу су се кретали четнички корпуси и бригаде.

Најјаче непријатељске снаге у новембру и децембру окупљале су се на територији крагујевачког и младеновачког округа, првенствено у оним срезovima у којима је до одласка према Санцаку оперисала Прва шумадијска бригада. Пребацујући своје јединице из пожаревачког и младеновачког округа према Београду, четници су настојали да терорисањем народа учврсте своје позиције и обнове Космајски и Авалски корпус. У крагујевачки округ су пребачене јаке четничке снаге из суседних крајева. На целој овој територији повећани су по градовима гарнизони немачких и бугарских трупа, а Недићева СДС, после споразума између Недића и Драже Михаиловића, појачала је своје посадне одреде, стављајући их у већини места под четничку команду. Поред четничке, и Недићева влада је тих дана покушала да спроведе своју мобилизацију. Већ крајем децембра цела централна Србија била је, у ствари, преплављена непријатељским колонама.

Зимски месеци 1943. и 1944. године далеко су премашивали зиму 1941. године и по јачини непријатељских снага ангажованих на овом простору и по терору који је пратио

њихова настојања да угуше народноослободилачку борбу и разбију партизанске одреде. Последице свега тога биле су не само скоро свакодневне борбе које су водиле партизанске јединице него и знатни губици у партијским кадровима и међу члановима организација на терену. Четничке јединице извршиле су у овом периоду покоље над стотинама чланова Партије, СКОЈ-а и активиста народноослободилачких одбора и организација жена. Међу најмасовније злочине спадају четнички покољи у Копљарима, Вранићу, Друговцу, Малом Пожаревцу, Баћевцу, Болечу, Бачинцу, Сенаји и Дубони. Само у Вранићу за једну ноћ поклано је 70 а у Друговцу 75 лица, док је у осталим набројаним селима у једном наврату заклано по десет, петнаест па и преко двадесет партизанских сарадника. На целој територији централне Србије скоро да нема села у којима нису вршена у више наврата масовна батинања, а мали је број села, нарочито у крагујевачком, младеновачком и пожаревачком округу, у којима није заклано бар по неколико лица. Најчешће су то били партизански сарадници, али је међу њима било и читавих породица, деце па и непознатих лица која су се било у чему учинила сумњива четницима.

Па ипак и поред свега изложеног, народноослободилачки покрет не само да није у овом периоду запао у тешкоће као на прелазу из 1941. у 1942. годину него се успешно супротставио налетима непријатеља, бележећи непрекидно нове успехе у ширењу политичког утицаја и у јачању оружане борбе. Томе је, пре свега, допринела солидна политичка и организациона основа коју су у претходном периоду створила партијска руководства.

У јесен 1943. године, не рачунајући чланство по војним јединицама, на територији централне Србије било је близу три стотине чланова Партије, а број чланова СКОЈ-а, УСАОЈ-а, одбора НФ и АФЖ био је далеко већи. Али масовност ове основе нису представљале само организације Партије, СКОЈ-а, УСАОЈ-а, Народноослободилачког фронта, АФЖ-а и народноослободилачки одбори него и многобројни пунктови и илегалне и полуилегалне оружане десетине којима је била прекривена територија у првом реду младеновачког и крагујевачког округа. У условима какви су били на терену, промене у саставу организација и бројности чланова биле су такорећи свакодневне и извештаји партијских и скојевских руководства представљају се само тренутну а најчешће и непотпуну слику. Отуда се снага покрета, боље него бројкама, може оценити једино на основу масовне активности десетина па и стотина партизанских сарадника по селима, који су не само учествовали у политичком раду на састанцима, конференцијама и зборовима

него и у свакодневним акцијама и оружаним сукобима са непријатељем.

Посебан значај за развитак покрета у овом периоду имало је спровођење закључака војно-политичког саветовања на Букуљи. Чвршћа повезаност партијских руководства на територији централне Србије и уопштавање дотадашњих искустава из политичког рада и оружане борбе, пружали су окружним комитетима далеко веће могућности како за оперативност и маневрисање војних јединица тако и за испмагање и целисходније усмеравање организационо-политичког рада. Спроводећи одлуке овог саветовања, окружни комитети су организовали партијске курсеве ради оспособљавања руководећих кадрова. Учвршћују се партијска и скојевска руководства по срезовима, на широј основи се поставља рад масовних организација Народног фронта, УСаОЈ-а и АФЖ-а. Народноослободилачки одбори постепено израстају у стварне органе народне власти, а обра³УЈУ се и окружни и срески народноослободилачки одбори који обједињују њихову активност. Израдом бројних склоништа на терену обезбеђено је, колико се у оваквим условима могло, нормално функционисање појединих руководства, болница и курирских веза, а устаљен је и рад партијских техника. Оне су поред листова, појединих теоретских или директивних материјала умножавале и многобројне прогласе преко којих су партијска руководства и руководства других организација раскринкавала окупаторско-петоколонашке акције присилне мобилизације и реквизиција и позивала народ да ступа у партизанске одреде.

Између осталог, веома значајан је био и закључак саветовања о организовању и наоружавању села ради заштите од четничких упада и злочина. У многим селима партизански сарадници су створили оружане групе које нису увек могле да се одупру већим четничким јединицама али су их често ноћу узнемиравале припуцавањем или чак разбијале читаве четничке бригаде изненадним нападима. Ове позацинске десетине, чете па и батаљони нарочито су биле бројне по селима подунавског и младеновачког среза. По њима су била позната села Друговац, Липе, Вучак, Водањ, Луњевац, Влашка, Дубона, Ковачевац, Сенаја, Шепшин, Мали Пожаревац, Поповић и многа друга.

Целокупна активност на терену, упркос терору далеко надмоћнијег непријатеља, допринела је да су већ првих дана пролећа 1944. године почела, најпре из крајева где су биле најактивније ове јединице за заштиту села, прилично масовна ступања нових бораца у партизане. Тако су не само ојачале партизанске чете него су убрзо створене и нове јединице НОВ Србије.

Најтежи период за партизанске јединице и организације на терену, после одласка Прве шумадијске бригаде према Санцаку, били су зимски месеци од децембра 1943. до марта 1944. године.

ПОЖАРЕВАЧКИ ОДРЕД ОД ЛЕТА 1943. ДО МАРТА 1944. ГОДИНЕ

Престанком непријатељске „офанзиве“ ни крајем лета није знатније опао притисак окупатора у пожаревачком крају. Свестан да није уништио покрет, он је задржао знатне снаге, замењујући једино своје војнике Бугарима и недићевцима, а планинске делове препуштајући четницима Драже Михаиловића. Тако је у Пожаревцу било 700 Бугара, 100 Немаца и преко 200 недићеваца. У Петровцу и Кучеву преко 800 Бугара, у Костолцу и Великом Градишту 200 белогардејаца, 200 Бугара и по 50 Немаца и недићеваца. Треба додати овом броју инешто око 600 четника који су вршљали по селима. Тим снагама ее супротстављало једва нешто преко 30 партизана пожаревачког одреда распоређених у две чете, Стишку и Печку, једине које су преживеле „Хензелову офанзиву“. Обе чете су имале широке територије за своје акције. Стишка је морала да обухвати моравски и пожаревачки срез и обалу Дунава, Печка да се пребацује из млавског у звишки и голубачки срез. Оне су свој задатак успешно обавиле и већ почетком јесени биле су у стању да од својих бораца образују још једну чету.

Борци стишке чете су у току лета умерили своје нападе на непријатељске екипе које су пљачкале жетву по селима. Прва таква акција извршена је 12. јула у Породину. С вршалица су отерани окупаторски контролори. Двадесет другог јула спаљена је општинска архива и уништена су документа о разрезу жита у Калишту, два дана касније слична акција је поновљена у Смољинцу, следећег дана у Великом Селу, а 28. јула чета се сукобила са патролом СДС у Батовцу, на другом крају среза. У ноћи 30. јула спаљена је архива у Набрђу, следећег дана вођена је мања борба са недићевцима у околини Костолаца, исте вечери партизани су се вратили у Трњане и тамо спалили архиву. Недељу дана касније чета је у Батовцу растерала патролу жандарма, а кад се враћала на терен Стига, направила је заседу на друму Пожаревац—Велико Градиште и сачекала камион Немаца. У краћем пушкарању погинула су два немачка војника. У то време чета се попуњавала новим борцима и припремала већи напад на Костолац да разоружа белогардејце и ослободи затворенике у тамошњем логору на Острву. Нешто пре те акције спаљена је архива у Топоници. На жалост, напад на

Костолац није успео. Патрола која је требало да разоружа стражара није била вешта, тако да је стражар морао бити ликвидираан. Пуцањ је узбунио цео логор. Почела је борба. Испоставило се да је у међувремену белогардејцима стигла помоћ из Пожаревца тако да су се партизани морали повући.

У овој борби 23. септембра погинуо је комесар чете Јеленко Ђокић. Последњу борбу пре реорганизације одреда Стишка чета је имала 30. септембра у селу Курјачу. Ту су их напали четници, али су партизани успели да их разбију. У борби је погинуло три четника а пет је заробљено. После реорганизације одреда чете се нису више називале по територији на којој су оперисале.

У овом периоду Печка чета имала је сличне задатке. У току јула растеривала је непријатељске патроле које су пљачкале жито с вршалица. Од значајних акција треба споменути демонтирање поште и спаљивање општинске архиве у Раброву 27. јула, затим ликвидирање издајника сутрадан у Средњеви, спаљивање архиве у Кучајни 28. августа, сукоб с недићевцима 29. августа код Црљенца, којом су приликом погинула два непријатељска војника, и два дана касније ликвидирање четничке патроле у Турији. Почетком септембра чета је напала четнике у Зеленику. У току борбе погинула су 3 четника, један је заробљен а десетак рањено. Кад су четници били разбијени, у село је упала група Немаца спремајући се за пљачку. Партизани су и њу разбили, убили тројицу а неколико ранили. У ноћи 9. септембра демолирана је железничка станица Клење, а сутрадан је диверзант Новица Николиш бацио у ваздух теретни воз код тунела Сене. Он је као студент технологије сам припремао екразит и помоћу обичних батерија направио електрични упаљач којим је активирао мину. Два вагона су уништена а локомотива знатно оштећена.

Половином октобра на Брежанским салашима одржан је састанак целог одреда. Тада је извршена реорганизација. Образоване су три чете,¹ које су наставиле са све жешћим нападима на непријатељску живу силу настојећи да заплене што више оружја. Зато су најчешће жртве били четници.

Прва чета, појачана деловима Треће, разбила је колону дражиноваца код Мишљеновца, у којој је погинуло седам

¹ У првој је био командир Павле Новавовић Новак, рудар из Костолаца, а шшићки комесар Миодраг Стојановић Коле, средњошколац из Малог Црнића. У другој командир Павле Андрејић Коста, из Великог Села, а комесар инг Јован Ђерић Мирко из Београда, у трећој командир Таоа, обућарски радник из Београда а комесар Никола Ивошевић Вељко. За начелника штаба одеда постављен је Максим Његован Лука, хидроавијатичарски наредник из Бунића крај Коренице.

четника а више њих рањено. Сутрадан, 11. октобра, један вод Треће чете код каонске бандере растерао је четничку групацију и запленио нешто оружја и спреме. Истог дана код села Житковице остали делови Треће чете разбили су четнике и убили шесторицу. У тој борби погинуо је и један партизан. На дан 14. октобра Друга чета је код породинских салаша наишла на четнички логор. После краће борбе четници су се разбежали оставивши двојицу мртвих. Сутрадан су четницима дошли у помоћ жандарми. У сукобу код Кушиљева непријатељ је разбијен и нагнан у бекство оставивши прилично муниције и оружја. Два дана касније, једна јача четничка колона напала је на логор Треће чете код Великог Села. Напад је одбијен. Партизани су гонили четнике све до Врбнице. У борби је погинуло 6 а рањено 8 четника. Прва чета је тих дана у Набрђу ликвидирала једног гестаповског агента, а нешто касније још једног у Бискупљу. Једна патрола прве чете извршила је акцију на млин Стиг у Братинцу који је радио за Немце. Постројења су демолирана. Друга чета је за то време у Трњану растурила општинску управу.

Пожаревачки партизански одред, који је тада бројао око 60 бораца, кренуо је те јесени у све жешће нападе. Поред мањих акција, скоро сваке недеље одигравали су се већи или мањи сукоби с непријатељем. У Набрђу је 3. новембра разјурена Национална служба, а 7. новембра су Прва чета и два вода Друге разбила четничку колону код села Претрже и запленила знатну количину војног материјала. У ноћи 11. новембра спречен је напад четника на партизане код Великог Бубња и непријатељ нагнан у бекство.

Трпећи тако пораз за поразом, четници су припремили један већи напад на партизане. Скоро трећину свог људства упутили су на логор Прве и Друге чете код Љешнице. По мраку су успели да се привуку стражи и да скоро затворе обруч. На срећу, Први вод Прве чете приметио их је на време и одмах ступио у противнапад, четници су се поново дали у бекство и оставили неколико мртвих и рањених. Од партизана је погинуо само стражар Другог вода, кога су четници пре напада ликвидирали. После ове борбе пглаб одреда је издао следеће саопштење:

„ . . . И ако је ова чета била сасвим опкољена од далеко надмоћнијег непријатеља, она се извукла с минималним губитком наневши непријатељу значајан удар. Командовање четом и борбеност људства били су на сасвим задовољавајућој висини. Због тога је штаб одреда одлучио да похвали следеће борце: командира

Павла Новаковића и борце Велимира Дамњановића и омладинца Бору."

(Институт за историју радничког покрета Србије, док. бр. 13497).

j

Делови Друге и Треће чете у ноћи 26. новембра напали су на четнике који су пљачкали по Трњану и Набрђу. Четници су панично бежали у правцу Млаве, тако да су се у њој двојица утопила, један је погинуо а шест је рањено. Партизани су ослободили све похапшене сељаке из Трњана које су четници хтели да казне што нису испоручили жито Немцима.

Уз пуно коришћење дотадашњег искуства и несумњиво залагање читаве партијске организације и штаба одреда, у јесен 1943. настао је прави прелом у војним операцијама пожаревачких партизана. Одред је почео да расте, народ се постепено ослобађао страха, а четнички утицај је све више опадао. Расположење народа почело се нагло мењати после првих четничких пораза. Одушевљење за борбу подсећало је скоро на 1941. годину. У децембру оно се још више појачало. У то време пада и први додир с групом бивших црвеноармејаца који су из Власовљевих одреда, тражећи везу с партизанима, залутали међу четнике. Сазнавши за партизана, поручник Иван Седих потражио је везу и обећао да ће се сви његови другови пребацили у одред ако партизани нападну четнике у Буковској. Прва чета је прихватила предлог и 15. децембра напала четнике, који су се разбежали, а чети је приступило осам наоружаних и двадесет ненаоружаних црвеноармејаца. Сутрадан су четници покушали да поврате углед нападом на логор Прве чете, код Церовице. Било их је преко 120 и цео вод жандарма из Кучева. Међутим, напад је одбијен. У овој борби код Церовице само су два партизана рањена, а четници су имали десетак мртвих. Борба се водила тако рећи пред самим Кучевом, али Бугари, нису смели да изађу и помогну своје сараднике. Пет дана касније чета се упутила ка голубачком срезу, јер су Руси рекли да и међу тамошњим четницима има њихових другова. Четници су нападнути усред дана 23. децембра код села Криваче. После краће борбе разбежали су се. Партизани су запленили три енглеска машингевера, 2000 метака, 1 лаки холандски митраљез и 1 амерички пушкомитраљез, 10 пушака, 2 комплетне радио-станице и више ратног материјала, па чак и 460 хиљада румунских леја. Одреду је приступило 29 црвеноармејаца.

Бекство Руса, с којима су четници парадирани кроз народ тврдећи да црвеноармејци њима а не партизанима поклањају поверење и стални уесеси Пожаревачког партизанског одреда у борбама, присшавали су четнике на

ужурбане нападе. Преко стотину четника наоружаних с пет митраљеза, чак и с једном противтенковском пушком, партизани су 25. децембра дочекали код Дољашнице и после вишечасовне борбе потпуно разбили. У борби је погинуло 30 четника, заједно са командантом, кога је касније Дража Михаиловић одликовао Карађорђевом звездом. Нагли долазак ноћи и густе снег који је почео да пада спасао је четнике од потпуног уништења. У борби је заплењен један лаки митраљез, један пушкомитраљез, 40 пушака, много муниције и друге ратне спреме, а код погинулог „команданта бригаде“ нађено је 230 хиљада румунских леја и 15 енглеских златних фунти. Од партизана погинула су 5 црвеноармејца и два партизана. Петорица су рањена. Сутрадан је дошло до мањег сукоба с четницима на мустапићким салашима. Нападаци су разјурени а оставили су три рањеника. Ови успеси појачали су поверење у народу и још више учврстили чете, које су тада бројале приближно 140 бораца.

У то време долази и до јачања партијске организације. Од пролећа 1943, вишемесечним притиском Немаца, љотићеваца, четника и недићеваца на територији округа пожаревачког, партијска организација била је преполовљена. Непријатељ је убио преко 40 чланова Партије. Међу њима налазило се десет искусних руководилаца, од којих тројица инструктора Окружног комитета. Последњи, а тиме и најтежи, удар нанесен је организацији у самом граду. Она је била ослабљена одласком скоро читавог руководства у илегалност, акад је почетком лета пао и секретар Месног комитета Жика Брдарски, све четири партијске јединице у граду практично су престале да функционишу. Једино је школско руководство СКОЈ-а, мада оставши без везе, наставило с радом. Оно је примило још раније партијску технику и тако умножавало и даље партијски материјал, растурало га међу својим чланством, па и по целом граду.

Залечивање рана од непријатељске офанзиве није ишло ни брзо ни лако. Онда када је требало највише радити, три члана ОК отишла су на саветовање у Шумадију и тако више недеља остали без везе са тереном, да би се на крају вратио на рад у пожаревачки ОК само један од њих. (Један је остао на лечењу рањен а други је пребачен на нови терен). Од чланова ОК на обнављању партијских организација радили су само политички комесар одреда Богољуб Стојановић Тина и Јован Шербановић. Шербановић је у најжешћем непријатељском налету успео да успостави везе с млавским срезом и Петровцем. Преко Владе Пешића, учитеља у Каменову, почела је да ради и техника, која је

убрзо почела редовно да издаје преглед вести под називом „Недељни преглед“. Умножаван на шапилографу до стотине примерака, овај билтен растуран је по целом округу. Убрзо је овде образован и народноослободилачки одбор. Поред Петровца партијске организације обновљене су у Мелници, Кладурову, Рановцу и још неким селима. Свуда су образовани и омладински активи. Нешто касније образовано је Среско руководство, које су сачињавали Вера Вребалов, Александар Трајковић и Влада Пешић.

На територији среза пожаревачког организације су се релативно брзо обновиле, будући да ни један члан среског руководства није пао. И ако је ситуација била тешка, јер су сва села била озбиљно угрожена офанзивом и претрпела тешке губитке, ипак је рад обновљен у Великом Селу, Малом Црнићу, Батуши, Трњану, Набрђу, Смољинцу и другим селима. Среско руководство сачињавали су Будимир Стојадиновић, Бранка Стојићевић и Драгица Стојановић.

Организација у Кучеву била је најтеже погођена губитком руководећих кадрова. Један за другим пала су три инструктора ОК и секретара партијских организација. Као помоћ овој организацији упућен је Ратко Чупић из Костолца, који се затим пребацио на територију Мајданпека да покуша успостављање везе с Крајинцима. Милан Лазаревић и Веља Богић пошли су на терен голубачког среза, а задатке у звишком примили су Никола Сикимић и Влајко Редић. Они су успели да обнове организације у Турији, Раковој Бари, Мишљеновцу и Кучеву, где је створена јака партизанска јединица.

Некадашњи моравски срез био је најтеже погођен офанзивом. Цео терен остао је само на Ратомиру Ристићу, који дуже време није имао чак ни везе с Окружним комитетом.

Организација у Костолцу и западном реону пожаревачког среза најмање је била угрожена офанзивом. Тамо се рад успешно одвијао, створени су нови пунктови, упоришта и прихватнице. Одласком Радомира Миленића Руса на терен јасеничког среза, руководство овим организацијама поверено је Момчилу Чупићу Јасном. Он је у самом Костолцу образовао четири јединице а исто тако учврстио оне у селима Петка, Кленовик, Брежане и Дубравица. Преко ових јединица обезбеђене су везе с друговима у Пожаревцу и омогућено је обнављање организације у граду.

Нови полет у раду партијских организација осетио се после војног и политичког саветовања у Шумадији. По повратку са саветовања Бранислав Стојановић Јанко одржао је састанак војних и политичких руководиоца у тзв. Партизанском парку, у шуми између Мишљеновца и Рановца. Овом саветовању присуствовали су сви чланови ОК, ру-

ководиоци ореских повереништва, штаб одреда и политички комесари чета. Одлуке овог саветовања биле су у смислу закључака саветовања на Букуљи. У првом реду требало је обновити све организације, ојачати активност народноослободилачког одбора, приступити прикупљању зимске помоћи за одред, реорганизовати омладинске организације, и, као најважније, ојачати активност одреда. Један од задатака из закључака био је омасовљење чета, пребацивање у одред најбољих чланова Партије, организовање пријема великог броја радника који су скоро свакодневно стизали из Београда и Костолца.

Непосредно после овог саветовања обновљена је партијска организација у Пожаревцу. Крајем септембра формиран је Месни комитет, у коме су били Милан Којић, секретар, ЈБубомир Степић и Миодраг Петровић Витез. Нешто касније створено је и градско руководство СКОЈ-а са, Добрилом Влашки, секретаром, Миланом Тадићем, Вером Степић и Живком Лазаревићем Жилетом. У евим реонима града основане су јединице, укупно пет, са око 16 чланова КП, омладинских актива такође је било 5, не рачунајући оне у средњој школи. Тако је око 50 омладинаца обухваћено радом. Паралелно са СКОЈ-ем стварају се и активи УСАОЈ-а, а организује се и рад са омладином у културно уметничким и спортским друштвима, па чак и у непријатељским организацијама као што су биле Дирисова Централа за стоку или Недићева Национална служба. Градека омладина пружила је огромну помоћ у скупљању санитарског материјала, зимске помоћи за борце у одећи и обући, у прикупљању намирница, па чак је преко својих канала пленила оно што су Немци опљачкали за себе. У стану Живка Лазаревића омладинци су умножавали велики број летака, преглед вести и други партијски материјал, а редовно је излазила и теоретска Библиотека, коју су омладинци називали „Комсомолац“. Изашло је 10 књижица цепног формата, умножених на шапилографу, а због илегалног растурања, на корицама обично није стајало ништа, тако да је брошура личила на неку свеску. До краја године издате су овде следеће брошуре: Ваца Пелагић — „Умовање здравог разума“, Георги Димитров — „О кадровима“, Светозар Марковић — „Погибија париске комуне“, Сакс — „Шта је дијалектика“, Зорин — „Материјалистичко схватање историје“, затим брошуре о конспирацији и држању пред непријатељем као и о организацији народне власти. Такође је изашло у два маха „Наша песмарица“ с партизанским песмама, од којих је друго издање било чак с нотама. Међутим, најзначајнији рад ове технике било је издавање Комунистичког манифеста. То је било једино ратно издање ове књиге у Србији. Прештампано је једно предратно из-

даће ове књиге с тумачењем редактора Живка Лазаревића. Сва су издања умножавана у 50 примерака и служила за теоретски рад како омладинаца и партијске организације у граду тако исто и за остале на целој територији округа.

До краја јесени у пожаревачком округу су обновљене скоро све партијске организације. Број чланова Партије понова је нарастао на преко стотину, а Окружни комитет је припремио одржавање партијског курса за руководиоце, али је ове припреме омела зима и непријатељски претреси.

У Пожаревцу, Костолцу, Петровцу и у још двадесетак села обновљени су народноослободилачки одбори, који су се примили не само задатка да снабдевају одред, организују прихватнице већ и обавештајну службу у непријатељским редовима као и рад с непријатељским војницима. У Пожаревцу је чак у Гестапоу био партизански обавештајац, у Кучеву је организован рад с бугарским војницима. У Петровцу и Жагубици такође су радили партизански обавештајци међу недићевцима, Бугарима, и четницима. У Костолцу је рад био организован међу страним припадницима ТОТ организације и у одреду бивших црвеноармејаца под командом генерала Власова. Мнош власовци, па чак и Пољаци и Белгијанци, пребегли су ка партизанима.

Овај полет у раду организација понова је крајем године зауставила провала после пада бившег члана ОК Пожаревац Вере Милетић, која је радила у Београду. Специјална полиција је тада почела изненада хапшења најпре у Пожаревцу а затим и по селима. Обавештен о овом препад у полиције, ОК је предочио члановима МК у Пожаревцу да се одмах склоне и повуку у илегалност. Они нису до краја послушали ову директиву, па су тако крајем године обојица ухапшени. Провала се брзо раширила и обухватила скоро све јединице, нарочито је настрадала организација у Љубичеву. У затвору се нашло и цело руководство СКОЈ-а. Непријатељ је ухапсио око стотину људи у граду, држао их дуго у затвору, мучио и само мали део пустио. Сви остали су отерани у концентрационе логоре по Немачкој, а десеторицу, међу којима чланове МК Којића и Степића и члана МК СКОЈ-а Живка Лазаревића стрељао 19. јануара 1944. године код Салаковца. Немци су тих дана отворили специјално одељење Гестапоа у Пожаревцу, које је завело страشان терор. Под руководством фолксдојчера из Баната, Шпера, Дуфта и других, свакодневно су премлаћивани у затвору сарадници покрета не само из града већ из целог округа.

Почетком зиме појачао се и терор четника. Они су на једном, осећајући да се међународна ситуација окреће против њихових савезника Недића и окупатора, покушали

зверствима да застраше народ. На целој територији округа крстарило је десет четничких бригада. Добивши налог после четничког „конгреса“ у селу Ба да ликвидирају све комунисте, они су из дана у дан упадали у села, пребијали, пљачкали и клали све људе које су њихови доушници приказали као сараднике НОП-а:

„Концентрисали су све снаге са територије нашег округа“, пише у извештају штаба одреда. „Појачани с одредом мајора Пилетића из Крајине (око 150 људи) врше сталне потере. Концентрисали су се у Доњем Звизду

Задњих дана, део њихових снага у јачини од 250 људи, спустио се према Стигу. Све ове потере праћене су премлаћивањем и хапшењем људи за које знају или мисле да имају везе с нама . . .”

(Институт за историју радничког покрета Србије, док. бр. 3903).

Терор четника достигао је врхунац средином јануара 1944. У Каони је заклан један партизански сарадник, у Раковој Бари заклали су старца од 70 година и две жене, у Буковској опет једног старца, у Турији на смрт испребијали два човека а избатали још четворо. У Сени је један човек заклан, једна кућа спаљена а десеторица пребијена, у ЈБешници су четворо заклани а двоје одведени па заклани у четничком штабу. Премлаћено је још двадесет сељака. У Мишљеновцу су стрељана двојица а скоро половина села је премлаћена. У Мустапићу је ухапшено десет људи а у Српцу су заклана тројица, у Вуковићу двоје а претучено десет, у Зеленику заклана двојица а пет претучено. У Малешеву стрељана двојица, а у Голупцу заклани отац и кћи, док је у Снеготину, Кривачи, Душманићу и другим селима било на десетине пребијених. Иста ситуација је била и у Стигу у Малом Црнићу, Батуши и Калишту заклано је дванаест партизанских сарадника, а у Набрђу, Трњану, Великом Селу, Божевцу, Смољинцу и Малој Бресници, пребијено је, мучено или заклано на десетине.

Крвави пир четника протегао се до позног лета 1944. године, кад су четничке „бригаде“ морале, под притиском јединица Народноослободилачке војске, које су се пробијале ка Дунаву долином Тимока да побегну из овог краја. Упркос застрашивањима и покољу, већина партијских активиста успела је да се одржи на свом терену. Жртве четничких злочина најчешће су били људи за које се говорило да су примали партизане или да су им давали храну. Ипак, међу жртвама налазило се и неколико истакнутих

руководилаца. Тако је у селу Сиге, 14. јануара, мучки убијен на спавању Јован Шербановић, члан Окружног комитета. У околини Петровца четници су заробили партијског радника Веру Вребалов. Међутим, она се од својих мучитеља отргла, зграбила бомбу и извршила самоубиство. У Звижду је заклан стари револуционар Мирко Стојадиновић Југословенче, металски радник из Пожареваца, а у Сени јуначки отпор пружили су политички радници Станоје Јоцић Мерзер и његова другарица. Борили су се до последњег метка а онда извршили самоубиство. Четницима је пошло за руком да открију партизанску болницу, али она је на време била евакуисана. Тих дана пао им је у руке и командант одреда Живојин Поповић, кога су после краћег мучења убили пијуком. И поред тако значајних жртава, четнички терор није парализовао партијску активност. Он је допринео да у народу завлада страх, али исто тако и мржња према „југословенској војсци у отаџбини“, која се нашла на истом послу са гестаповцима и специјалном полицијом.

Тешка ситуација и провала у партијској организацији на територији Окружног комитета КПЈ за Пожаревац, са првим данима зиме, угрозила је опстанак и Пожаревачког партизанског одреда. Први ударац одред је претрпео већ крајем децембра, одмах после успешне борбе код Дољашнице. Непрестани маршеви по снегу, пребацивање са терена на терен и честе борбе са непријатељем утицали су на црвеноармејце, који су 28. децембра затражили да напусте одред. Штаб и партијско руководство нашли су се у непријатној ситуацији због евентуалних последица у народу и међу борцима, јер су ови црвеноармејци свуда били прихватани као војници који „долазе из прве земље социјализма“.

О томе догађају штаб одреда је упутио опширан извештај Главном штабу НОВ и ПО за Србију:

„Тешкоће које је наш одред савлађивао“, пише у наведеном извештају штаба Пожаревачког одреда, „биле су велике. Босост (обућа је била дотрајала), дуги покрети, снег, блато, слаба исхрана, а поред свега велики напори и честе борбе. Осећало се да подносе тешкоће много теже него наши људи. Мислили смо да је то отуда што су више месеци дембелисали код четника. Али да је њихова свест висока и да ће навићи. Осетило се да је одушевљење нешто спало до 23 децембра. После не тако дугог али напорног покрета у ноћи 24/25 децембра, у којој су имали пет њихових мртвих — осетило се да се код њих нешто догађа. Покрет у ноћи 25/26 де-

цембра и борба 26 децембра — све је то створило код њих утисак да се неће имати мира. Стално покрети, борбе, „Нас мало — четника много“, „Уништиће нас“, „Људи нас често издају“, „Муниције мало“, „Фронт далеко“ ... Све то и слично учинили су да они не остану са нама“ ...

Отворени захтев ових црвеноармејаца да напусте партизанску борбу дошао је у тренутку када је штаб одреда крајем децембра донео одлуку да се одред раздвоји у чете које би оперисале у разним крајевима округа. Ови бивши црвеноармејци одбили су да изврше наређење. Штаб одреда је због тога захтевао да изнесу своје предлоге и одреде делегацију за разговоре. Разговори су вођени 29. децембра и на њима се видело да група није јединствена. Док је мањи број био за настављање борбе, већина је тражила да им се омогући одлазак за Румунију или Бугарску. Пошто убеђивања нису помогла, штаб одреда је прихватио њихове захтеве. У одреду је остало 11 црвеноармејаца, 32 су напустила партизане. Дато им је нешто оружја, новца и топографска карта терена према граници. Међутим, они нису ни кренули према граници, већ су одмах затражили везу са четницима. Њихов прелазак четницима није утицао на морал партизана али је користио четницима за стварање забуне у народу.

Почетком јануара 1944. године Пожаревачки партизански одред је имао у првој чети 18, у другој 13 а у трећој 20 бораца. Да би се избегла непријатељска концентрација према одреду, прве две чете упућене су у равницу а трећа је остала да оперише у Звижду и да се касније пребаци на млавско-хомушки терен. Већ у току овог месеца све три чете су се нашле у тешкој ситуацији. Малобројне, оне нису могле да се супротставе четничкој најезди, терору и оргијању. Изостало је и организовање отпора по селима, јер су организације на терену биле знатно ослабљене или уништене. Заплашен народ је тешко примао у куће партизане. Све чешће су се дешавале издаје из страха или из користољубља. У Рановцу у склоништу на издају су четници ранили и ухватили команданта одреда Жику Поповића. Пошто је био популаран у народу, они су покушали да га на неки начин придобију па су одмах штампали и летак у којем се тврдило да им је „пришао командант партизанске гарде“.

Трећа чета, која је због великих снегова избегавала сукобе са далеко надмоћнијим непријатељем, све више је падала у кризу. Дани су протицали у интензивном политичком раду и обучавању војној вештини, чиме је у недостатку акција руководство настојало да очува морал у бораца.

Тринаестог јануара њу су напали четници у селу Каони. После краћег сукоба партизани су успели да се извуку из села без губитака. Крајем месеца, 27. јануара, четници су понова напали чету на салашима крај села ЈБешнице испод Црног врха. Партизани су се повлачили према Каонској бандери. Пред сам крај борбе погинуо је начелник штаба одреда Максим Његован Лука. Рањен је и заменик командира а партизанку Драгану Бранковић, која се изгубила од чете, после два дана заробили су и заклали четници. После смрти начелника штаба одреда, стање у чети се још погоршало. Из ње су брзо један за другим дезертирала четири борца.

У фебруару се притисак четника још појачао. Опстанак у Звижду био је немогућ. Партијски руководиоци су се и сами тешко одржавали на терену. Због тога је после дугог већања одлучено да партизани крену према Хомољу. Чета се, међутим, и после ове одлуке неколико дана задржала око Кучева. Тринаестог фебруара дошло је до издаје и партизане су опколили четници и недићевци, којима су у помоћ нешто касније кренули и Бугари. У вишечасовној борби изгинула је скоро цела чета. Погинуло је десет бораца а један борац и командир чете су заробљени. Изгинуле борце окупатор и петоколонаши су изложили на тргу у Кучеву.

Прва и Друга чета биле су у то време такође у тешкој ситуацији. Да би се добио бољи преглед о стању на терену и кретању непријатеља, донета је одлука да се партизани поделе у мање групе и тако обиђу цео овај крај. Али већ почетком јануара једну од ових група непријатељ је опколио код Салаковца. У борби су погинула четири партизана. Нешто касније, у фебруару, страдала је још једна од ових група од Недићеве пољске страже у селу Батуши. Губитак ове осморице бораца, отежано кретање по снегу и присуство јаких непријатељских одреда довели су до деморалисања појединаца. У фебруару су из Прве чете дезертирала четири а из Друге два партизана. Морале су се хитно предузети мере за очување преосталих бораца. Окружни комитет КПЈ за Пожаревац је донео одлуку да се преостали партизани прабаце на терен ОК КПЈ за Младеновац.

После августовског саветовања на Букуљи, преко села Липа крај Смедерева успостављена је и одржавана мање-више редовна веза између ова два партијска руководства. Поред преписке овим каналом, о коме се бринуло Повереништво за подунавски срез, размењивани су партијски материјали и друге потребе за функционисање партијских техника. Пре него што је наступила овако тешка ситуација у пожаревачком крају, било је чак речи и о неким зајед-

ничким акцијама партизана једног и другог одреда. Почетком децембра² пглаб Пожаревачког партизанског одреда предлагао је штабу Космајског партизанског одреда да део снага или цео одред за извесно време пребаци у пожаревачки округ ради заједничког разбијања четничких упоришта, затим размену диверзаната, интересујући се истовремено о могућностима за међусобно испомагање оружјем, муницијом и експлозивом. Како се ситуација нагло погоршала, ОК КПЈ за Пожаревац је поставио ОК КПЈ за Младеновац у јануару питање о условима за пребацивање партизана Пожаревачког одреда према Космају. Крајем јануара младеновачки ОК КПЈ писао је о томе:

„... Шта је са вапшм одредом. Ако би вам могли шта помоћи, јавите нам. Мада су прилике и код нас тешке, пребацивање ваших снага, уколико је опстанак на вашем терену скопчан са опасностима — могуће је” ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 5948).

А у писму упућеном почетком фебруара писало је:

„Из новина смо обавештени о падању неких другова код вас. Шта има од тога? Да ли је заиста (командант) настрадао? Јавите нам о ситуацији код вас, јако нас интересује. Ми смо вам писали за ваш одред и о могућностима његовог пребацивања на наш терен. То је предлог и ПК. Шта мислите о томе ...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 5947).

Због нередовних прилика, ова преписка се споро обављала. Петог фебруара Богољуб Стојановић Тина прешао је у Липе и ступио у везу са СП КПЈ за Подунавље. Међутим, Космајски одред се тих дана налазио на територији ОК КПЈ за Крагујевац. Тако одлука о пребацивању партизана у младеновачки округ није спроведена одмах. Цео фебруар и скоро половину марта пожаревачки партизани су провели крај Мораве у мучном ишчекивању да непријатељ поседне реку и онемогући им овај у том тренутку једини, излаз. Тек 12. марта 16 бораца Пожаревачког одреда, под командом Ристе Каровића Симе и Миодрага Стојановића Кола, прешло је Мораву код Липа. Било је то језгро некадањег Пожаревачког одреда које су сачињавали најбољи борци. Борци Пожаревачког партизанског одреда стигли су у Космај уочи наглог јачања партизанских чета,

² Види оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 4540.

када је сваки „стари“ партизан био драгоцен. Због тога, као и због чињенице да они нису познавали терен по коме се крећу, одустало се од њиховог издвајања у засебну Моравску чету³ у саставу Космајског одреда. После реорганизације Космајског одреда у батаљон, ОК КПЈ за Младеновац писао је о томе крајем априла ОК КПЈ за Пожаревац:

... „При формирању наших јединица нисмо са вашим борцима поступили онако, како смо то раније предвидели тј. ниомо их издвојили у посебну војну јединицу (тј. вод). Разлог је тај што смо сматрали да ће у великој маси нових, сирових бораца они моћи много више да користе разбацани по разним јединицама, но као једна добра али малена јединица. Сви ваши борци задовољни су таквим решењем, јер схватају да ће само овако њихов виши политички ниво моћи да утиче на подизање нових бораца. Тачно половина ваших бораца има одговорне функције (2 у батаљонском, остали у четним рукавима) ...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 5940).

Укључењем пожареваљана у Космајски одред партизанска борба у централној Србији сузила се територијално на крагујевачки и младеновачки округ, где су деловали Шумадијски и Космајски одред. Током пролећа непријатељ је због тога све расположиве снаге у централној Србији и у суседним областима окренуо према овим одредима.

Приликом пребацивања пожаревачких партизана преко Мораве, издвојено је и задржано за партијски рад на терену седам бораца. Распоређени у разна руководства са осталим партијским радницима, они су под веома тешким условима наставили обнављање организација на терену округа.

БОРБЕ ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ И КОСМАЈСКОГ ОДРЕДА ДО ФОРМИРАЊА ПРИВРЕМЕНЕ БРИГАДЕ

Враћајући се у крагујевачки округ после растанка са Првом шумадијском бригадом, Шумадијски одред се сукобио са обновљеним четничким бригадама и корпусима. У градовима су се увећали непријатељски гарнизони новим јединицама Немаца, Бугара и жандарма. У Крагујевац се са једним батаљоном љотићеваца вратио Марисав Петровић.

³ Види писмо ОК КПЈ за Младеновац од 20. марта 1944. г. Институт за историју радничког покрета Србије, под бр. 5942.

Успеси Првог шумадијског одреда, који је по одвајању од Прве шумадијске бригаде бројао само 60 бораца, заснивали су се отуда у првом реду на помоћи партијских руководстава и прилично снажних организација на терену. Половином новембра на територији крагујевачког округа било је 80 чланова и 6 кандидата за чланове КПЈ⁴. Поред ОК партије, постојао је и ОК СКОЈ-а од 4 члана. Најјаче организације су биле у орашачком и у колубарском срезу. У орашачком срезу било је 18 чланова КПЈ, 7 НО одбора, 5 актива СКОЈ-а, 2 одбора УСАОЈ-а и 2 одбора АФЖ. Среско партијско повереништво бројало је 5 чланова. У колубарском срезу било је 17 чланова Партије, 8 НО одбора, 5 актива СКОЈ-а, 6 одбора УСАОЈ-а и 1 одбор АФЖ-а. Среско партијско повереништво бројало је 3 члана. На територији крагујевачког среза било је 11 чланова Партије и Среско партијско повереништво од 4 члана. У лепеничком срезу било је 6 чланова КПЈ и Среско партијско повереништво од 2 члана. У качерском срезу 5 чланова КПЈ и Среско партијско повереништво од 3 члана. Партијска руководства и чланство по селима и градовима није пружало само материјалну помоћ и обавештења него је учествовало у организовању партизанских акција и напада на непријатеља.

Одмах по доласку у Шумадију, одред је извршио напад на Клисићеву четничку бригаду у селу Мисачи, која је заједно са жандармеријском станицом у истом месту чувала руднике од партизана. Изненадним нападом четници су разбијени. Двојица су погинула а четворица заробљена. Заплењено је десетак пушака, нешто муниције, ћебади и друге опреме.

Тих дана према Шумадији се, у одласку за Санџак, кретала Прва јужноморавска бригада. На пролазу преко Левча и Грузе она је праћена сталним нападима четника али и одушевљењем народа, који је, изложен терору, са ишчекивањем пратио борбе у суседним крајевима. Током целог лета у горњем Поморављу и Левчу четници су наставили са покољима. Клади су све осумњичене као симпатизере НОП-а, Хрвате, Цигане, руске емигранте и Италијане који су тражили везу са партизанима. У Њуприји су почетком септембра изболи ножевима трудницу Наду Бошковић, која их је молила да је оставе у животу само док не роди дете. У октобру, за време борби око Јастрепца и код Буковске, четници су нагонили мобилисане сељаке да притекну у помоћ тамошњим јединицама, а у Шантаровцу и Шуљакловцу

⁴ Подаци према записнику са састанка ОК КПЈ за Крагујевац, Институт за историју радничког покрета Србије, под бр. 3232.

дотерано је око 400 сељака из Жупе. Када су јужноморавци кренули према Шумадији, преплашене четничке колоне су сву своју шаролику „војску“ окренуле према њој. Велика борба са четницима вођена је 15. и 16. новембра код села Парцана у темнићком срезу. Продужавајући преко Дулена, јужноморавци су 25. и 26. новембра код Пољане разбили Прву трстеничку бригаду и четнике Калеђићког Прњавора. Борбе су вођене скоро непрекидно на путу од Мале Дренове до Груже. У борбама од Мале Дренове и Милатовца до Шљивице у Левчу четници су имали 36 мртвих и 26 рањених. Јужноморавци су такође имали 2 мртва и 2 рањена борца. У борбама у грузанском срезу изгнуло је око стотину четника. Са каквим су страхом четници пратили кретање Јужноморавца и одушевљење којим их је народ дочекивао говори и наредба четничког потпоручника Јанковића упућена команданту Другог равногорског корпуса:

„... Приликом проласка комунистичке банде кроз Гружу њихови симпатизери подигли су главу. Овај злочин несме нити може бити незапажен. Ми, равногорци, дужни смо да злу станемо на пут. Ова комунистичка банда од 530 људи задржала се у селу Жунама 24 часа, где је одржала збор становницима оба пола села Жуна. Жунци су рекли да им никад бољи људи нису дошли, а комунисти да их нико боље није дочекао него Жунци. Одакле ово долази? Долази отуда што у селу Жунама има комуниста. Како да ово истрепимо? Попалити и уништити.“

Да би спречили прелазак Јужноморавца у Шумадију, четници су концентрисали јаке снаге према Руднику. Косу Клокотић, где се очекивао наилазак бригаде, поселе су четничке гардијске јединице под командом Николе Калабића. Борба на том правцу трајала је цео дан. Јужноморавци су успели да поразе четнике и продуже кретање према Даросави. Али када је бригада стигла у село, наишла је ту понова на јаке непријатељске снаге које су поред окупаторских јединица из Аранђеловца сачињавали недићевци и околне четничке бригаде. Борба у Даросави трајала је целог дана. Пошто су претрпеле пораз, непријатељске јединице су се повукле у Аранђеловац. Јужноморавци су провели ноћ у селу и сутрадан кроз Трбушницу наставили покрет преко Сувобора за Санџак. Пошто их је отпратио до Славковице, Шумадијски одред се вратио на свој терен. Међутим, непријатељ је већ био посео јаким снагама цео простор око Аранђеловца, тако да су се партизани морали задржати у околини Рудника. Одатле је одред на захтев Чачанског окружног комитета КПЈ ноћу између 12. и 13. децембра

кренуо према Горњем Милановцу. После укључења Чачанског одреда у Прву шумадијску бригаду, у овом округу остали су само партијски радници и једна партизанска тројка. Појавом и акцијама Шумадијски одред је требало да олакша партијском руководству политички рад на терену. Већ првог дана боравка на чачанском терену у селу Мајдану партизане је напала Таковска четничка бригада. Одред је изашао из кућа у којима је предањивао и сачекао четнике на коси. непријатељ је брзо био поражен. Разбијене четнике партизани су гонили до мрака преко милановачког друма и села Сврачковца. Поред војничког успеха, пораз четника код Мајдана имао је и велики политички одјек у целом овом крају.

После одвајања од Прве шумадијске бригаде, још пре њеног одласка према Руднику, извршена је реорганизација и у Космајском партизанском одреду.⁵ Од преосталих партизана формиран је један батаљон који је бројао нешто преко стотину бораца, распоређених у четири чете. У првој половини новембра батаљон се кретао по селима космајског и посавског среза, спречавајући непријатеља да на овом терену обнови четничку мобилизацију. Космајски и Сремски батаљон извршили су маневарски марш до Букуље а затим су се поново, преко космајског среза, вратили у Посавину.

Једанаестог новембра оба батаљона су се спустила на Саву између Остружнице и Сремчице. Док су Космајци обезбеђивали обалу, Сремски батаљон се чамцима преба-

⁵ За команданта одреда је поково враћен Иван Стефановић Орба а за комесара Ивковић Љубомир Шуца. Командант батаљона је био Милан Живковић Ујак, комесар Драгутин Павличић Крцун а заменик команданта батаљона Живадин Радојевић из Водња.

Команде чета сачињавали су: у 1. чети командир Милан Лазаревић Мечка, политички комесар Александар Виторовић Цига, у 2. чети командир Бора Белашевац, политички комесар Олга Врабич Нада, у 3. чети командир Душко Поповић Вуја, политички комесар Војислав Вучковић, у 4. чети командир Благоје (име није утврђено), политички комесар Радомир Николић Миша.

Батаљонско партијско руководство сачињавали су: Драгутин Павличић Крцун, секретар, Олга Врабич Нада, Радомир Николић Милош, Воја Вучковић и Александар Виторовић Цига.

Батаљонско руководство СКОЈ-а сачињавали су: Александар Виторовић Цига, секретар, Мали, трговачки помоћник из Вучака и још један секретар четног актива. У свим четама постојале су партијске јединице и скојевски активи.

Месец дана касније у селу Сенаји повучени су на партијски рад Олга Врабич и Александар Виторовић а за политичке комесаре су постављени Живота Ивановић Цебак и учитељица из Посавине (име вије утврђено).

цивао преко Саве на свој терен. Са Сремским батаљоном пребачен је и један број рањеника из Прве шумадијске бригаде. О томе је Окружно начелство београдског округа писало у свом извештају:

„... Једанаестог новембра т. г. у 23 часа једна група комуниста дошла је у село Сремчиду, ушла у општину и у дворишту изнела архиву и исту запалила, а потом демолирала општински телефон и намештај, а већ 12 новембра пре сванућа јачи део ове банде преко села Железника и простора Макиша дошао је на реку Саву испод Остружнице код рибарских кућа ухватио граничарску патролу од два стражара и једног водника које су разоружали и злостављали. Ова банда пребацила је још 20 бандита преко Саве (уствари је пребачен цео Сремски батаљон — прим. ред.) у Срем а остали бандити вратили су се у Сремчицу и са осталим бандитима отишли у правцу Липовице и Барајева. У Сремчицу бандити су дошли из среза Космајског. Вођа банде непознат. Јачина око 200—300 бандита...”

(Оригинал у архиви ВИИ рег. бр. 60/4-1, К 24).

Како непријатељских снага није било у овом простору, сем у градовима, батаљон је, обилазећи села, одржавао зборове на којима је народу објашњавана политичка тактика окупатора и петоколонаша и изношени најновији моменти о четничкој сарадњи са Немцима. Политички зборови су имали видног успеха, што се одразило у сталном доласку покојег новог борца у одред а и у јачању позадинских организација по селима. Петнаестог новембра на збору у селу Вранићу говорили су чланови ОК КПЈ за Младеновац пред неколико стотина мештана. При крају овог збора до села су се привукли четници посавског војводе Зеке и отворили ватру на батаљонско обезбеђење. Одмах је у том правцу упућена чета која је обезбеђивала збор, али су четници после краћег пушкарања, користећи ноћ, побегли. Истога дана београдска Управа града је упутила према Посавини појачање од стотину жандарма СДС. Били су то први знаци непријатељских припрема за зимске акције. Седамнаестог новембра Космајски батаљон је у селу Бождаревцу нападнут од Немаца. Пошто су изненада упали са камионима у село, немачки војници су напали штаб батаљона и чету која се налазила у непосредној близини. У краћој борби погинуло је неколико бораца, међу којима и једна жена. Батаљон се затим повукао према Губеревцу, где је до вечери остао на положајима као обезбеђење Првој шумадијској бригади, која се припремала за одлазак према Руднику,

где је требала по наредби Врховног штаба да причека долазак Лужномораваца. У селу Стојнику исте вечери Космајци су се растали са бригадом.

Крајем новембра отпочеле су скоро свакодневне борбе са непријатељским снагама, чија је концентрација према младеновачком округу припремана још у време присуства бригаде и Сремског батаљона. После борбе у Бождаревцу са Немцима, Космајски батаљон је прешао пругу Београд—Ниш и кренуо према Подунављу и Јасеници, где се, користећи одсуство одреда, поново учвршћивао непријатељ. Ноћу 21. новембра партизани су у Малом Орашју опколили и ликвидирали групу четничких официра. Неколико дана касније, 26. новембра, дошло је до велике борбе код Селевца са удруженим снагама четника, недићеваца и љотићеваца. О ситуацији на терену округа у то време ОК КПЈ за Младеновац је писао⁶ 7. децембра:

„... Што се тиче непријатељских снага на нашем терену ствари стоје овако: дражиновци су разбијени и крећу се у мањим групицама. Покушаји са поновном мобилизацијом су се потпуно изјаловили, пошто се народ масовно одупире и отворено им прети, јер су у неколико борби са Првом српском бригадом (Шумадијском прим. ред.) и нашим одредом изгинули у масама тек мобилисани сељаци. Због губљења ма какве подршке у народу, приморани су на отворену сарадњу са Недићевим изродима. Тако су 26. XI. у борби код Селевца против нашег батаљона поред добровољаца и СДС учествовали и дражиновци. Непријатељ је имао 15 мртвих, 20 рањених — а ми 2 мртва и 4 рањена. После те борбе сви заједнички су побегли у Смедерево. Последњих 2—3 дана примећује се концентрација непријатеља (СДС) према Космају. Изгледа да имају намеру да претресају терен, али већ при првом наиласку према Космају наишли су на наше снаге и сукобили се. Резултата још немамо ...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3715).

Космајски одред се у новембру и децембру кретао у пуном саставу као батаљон. Повремено су се само чете на кратко раздвајале ради истовременог извођења акција. Последњих дана новембра партизани су скоро свакодневно били у акцијама и борбама. И даље је био придолзак нових бораца из села. У космајском срезу 29. новембра једна чета

⁶ Писмо је упућено ОК КПЈ за Пожаревац, окружни комитети су у то време скоро редовно размењивали овакве информације.

је код села Сибнице разбила већу групацију жандарма и четника из Космаја и Посавине. Истог дана Космајски батаљон је прешао у грочански срез са задатком да разбије и онемогући у извесном броју села припреме петоколонаша око обнављања четничких бригада. Пошто је преданио у Дрaжњу, батаљон је 30. новембра око 14 часова кренуо према Бегаљници. Док је Прва чета разјурила сеоску стражу, Друга је напала манастир Раиновац, где се налазило седиште четничког штаба. Пошто су четници и старешина манастира пружали отпор, запаљена је једна манастирска зграда. Тако је ликвидирано ово четничко упориште. Трећа чета се у међувремену налазила у Пударцима. Истога дана из овог среза у одред је ступило 16 нових бораца.⁷

Дејство одреда употпуњавала је активност позадинских десетина и чета. Њиховим акцијама, које су скоро једновремено вршене у разним крајевима округа, непријатељ је довођен у забуну, тако да практично није био у стању да среди и групише своје јединице према батаљону. Тако је ујутру 29. новембра цео грочански срез освануо исписан паролма против недићевско-четничке мобилизације. У Подунављу је почетком децембра разбијен у селу Михаиловцу Смедеревски четнички корпус. У борби је погинуо четнички командант Остојић. Истога дана спаљена је општинска архива у Умчарима, а једно партизанско одељење ушло је у Гроцку и ликвидирало неколико познатих сарадника окупатора. Петог децембра спаљена је општинска архива у селу Ритопеку, у срезу грочанском. Седмог децембра делови Космајског батаљона водили су борбу са четницима, жандармима и Немцима код Смедеревске Паланке а истог дана у грочанском срезу спаљена је општинска архива у Малој Иванчи. Осмог децембра Космајски одред је између села Друговца и Суводола водио велику борбу са четницима у којој су на њиховој страни учествовале и две чете љотићеваца. Истога дана у Посавини је извршен препад на среско место Умку и онеспособљена за рад фабрика трикотаже „Посавина“, а увече истога дана један вод је извршио напад на Гроцку и водио борбу са жандармима и Немцима све док им нису пристигли у помоћ љотићевци.⁸ Деветог децембра позадинске лесетине су спалиле општинску архиву у Азањи у јасеничком срезу, а 11. децембра Космајски батаљон је разоружао четничку посаду у Великој Крњи у младеновачком срезу, док су 14. децембра спаљени рудници Давидовић у селу Бегаљници у срезу грочанском. Једновремене акције и борбе партизанских једи-

⁷ Изв. СП Гроцка — Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 3492.

⁸ Према извештајима команде СДС.

ница и позадинских десетина у разним крајевима округа омогућавале су одреду да се одржи на терену и поред присуства јаких непријатељских снага, а настављене су и у децембру. Али из дана у дан ситуација је постајала све тежа и батаљон се кроз непрекидне борбе повлачио прво према Космају. Половином децембра приликом предањивања у Великој Иванчи, батаљон су изненадиле јаке снаге четника. Борба се водила по суснежици и магловитом времену. Тако се десило да су партизанске чете изгубиле међусобно везу. Док су се Прва и Друга из борбе повукле скупно, Трећа и Четврта су се повукле свака за себе. Четници су у овој борби имали двадесет мртвих а од партизана погинула су четири борца, а један је заробљен.

Повлачећи се из Велике Иванче, штаб батаљона се са Првом и Другом четом пребацио према Аранђеловцу, где су по раније добијеном наређењу ушли у састав Привремене бригаде. Десетак дана касније, њима су се прикључиле прво Трећа а затим Четврта чета.

ЧЕТНИЧКИ СВЕТОСАВСКИ КОНГРЕС

Растеривање четничких бригада у централној Србији у јееен 1943. године и афирмација НОП-а међу савезницима као јединог борца у земљи против фашизма, унели су за извесно време забуну међу дражиновце и на овој територији. Групе активних четника — „легалаца“, нарочито у младеновачком и аранђеловачком крају, нису имале одважности да се јавно покажу по селима. До извесних размимоилажења долазило је чак и у четничким врховима. Окружни комитет КПЈ за Крагујевац добио је о томе и детаљнији извештај греко обавештајног пункта у Аранђеловцу.

„У редовима Д. М. размимоилажења долазе све више до изражаја. Драгиша Васић, адвокат са једном групом официра напустио је Д. М. сада се налази у једном селу код Горњег Милановца. Друга група молила је М. Недића да их легализује . . . Према једном пиому, које је шеф обавештајне службе у Штабу Д. М. Аца Аксентијевић бивши народни посланик упутио једном његовом пријатељу, казано је да у самом штабу влада уверење да ће Д. М. бити ликвидан од стране савезника и краља. Ехо ових сукоба у врховима четника осетио се у редовима команданата, командира и мобилисаних војника. Тако је командир Драгослав Каменић одбио да изврши наређење представљених по питању ликвидације неколицине људи

у селу Даросави. Други кажу да не желе да воде борбу против НОВ, док мобилисани у све већем броју дезертирају а новопозвани одбијају да долазе. Ради ових појава непослушности четницима у овом срезу наређење је да се повуку у базе. Тако се сада два батаљона налазе у Трешњевици а два пак у Марковцу, Стубници и делом у Копљарима односно Орашцу. Тамо они очекују нова наређења" ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3240).

На територији Младеновачког окружног комитета у то време једино је Лазовић успео у неколико да обнови Смедеревски корпус, док је од Космајског и Авалског остао само мањи број активних четника, који су се претежно кретали по периферним селима или око градова и посада Српске државне страже.

Током децембра дражиновци су успели да се среде. У присуству Немаца одржани су преговори и постигнут је споразум са Недићем о сарадњи у борби против народно-ослободилачког покрета. Прву заједничку акцију дражиновци и недићевци су почели припремама за делимичну мобилизацију на целој територији централне Србије. Објашњавајући ову спрегу реакционарних групација у одлучујућим данима борбе против окупатора, Окружни комитети Партије и СКОЈ-а су у више наврата издали прогласе против четничко-недићевске мобилизације. У летку који је половином децембра издао ОК КПЈ за Крагујевац стајало је између осталог:

... „Пре неколико дана закључен јеспоразум између четника Драже Михајловића и немачке команде у Крагујевцу. По закључењу тог споразума четници се стављају под контролу и команду немачких власти у борби против Народноослободилачке војске и партизанских одреда код нас у Шумадији. Учињена је грозна, крвава и последња издаја. Никола Калабић, командант краљеве гарде и командант Дражиног корпуса, пружио је руку фашистичком зликовцу, команданту немачких трупа за овај округ, капетану Шустеру. Овај споразум потврдио је и званично оно што се до данас крило и хтело да забашури. Наиме, тајно шуровање и прећутан споразум окупатора и четника против народноослободилачке борбе српског народа, који траје још од новембра месеца 1941. год. .. Шумадинци! Дражиновци су почели масовно да вас мобилишу, да помоћу вас изврше задатак, који им је окупатор одредио. Они хоће помоћу вас да гуше вашу сопствену слободу,

гурајући вас у борбу против народноослободилачке војске и партизанских одреда. Презирите и пљуните на срамне издајнице, кржаве слуге окупатора. Не одазивајте се њиховом позиву ..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2424)

Сличне прогласе издао је и Младеновачки окружни комитет и руководства других политичких организација. Али што је било исто толико важно, партизански батаљони нису били довољно снажни да заштите народ на целој територији од четничких мобилизација и покоља. Продирјући са простора Груже, дражиновци су у децембру успели да се учврсте око Тополе и Рудника. Помогнут четницима из Мораве, Смедеревски корпус је вршио мобилизацију у орашком, јасеничком и подунавском срезу. Са једног и другог простора вршене су припреме за „овладавање“ територијом растуреног Космајског и Авалског корпуса. У извештају упућеном четничкој Врховној команди, изасланик Драже Михаиловића је писао:

„ ... Комунисти овде царују и шире се као да нико други не постоји сем њих ... ма да РАС (псеудоним Калабића — прим. ред.) тешким срцем приступа да ради на овом терену, ипак као дисциплинован официр иступа енергично. Антоновић (командант Младеновачке четничке бригаде — прим. ред.) је онемогућен овде. Слаб, неенергичан, више канцелариски човек, нема утицаја на народ. Народ пак до сада је осећао снагу комуниста и њима се прилагођавао. Рас ипак тукући комунисте у свакој борби утерао им је страх у кости и то се и по народу прочуло. Како народ поштује силу, то је Расово име и у ова два среза добро познато. Зато ти и предлажем да их спојиш у гардијски корпус, те ће тада народ прићи нама. Иначе, чим Рас повуче из ова два среза своје снаге, опет ће бити по старом. Догађаји нам не дозвољавају да правимо пробе. Зато те молим дај ову област Расу. Немој да мислиш да је он жели, напротив, отима се и рукама и ногама да је не прими, јер би морао наоружано људство још у два среза да разбаца. Тамо оружја народ има и страх ме је да то оружје не да комунистима ..."

Четничка Врховна команда је после ових извештаја наредила Николи Калабићу да са својим Гардијским корпусом прокрстари космајским и младеновачким срезом. Крајем децембра и Дражин изасланик Палошевић, са четничким бригадама из Мораве и обновљеним Смедерев-

ским корпусом, кренуо је преко младеновачког и грочанског среза да помогне обнављање Авалског четничког корпуса. Са собом су водили једну заробљену омладинку која је пошла у партизане и нагонили је на зборовима да потврђује Палосевићеве речи како је „заробљена у Босни“ док је певала — „Ја сам Станка партизанка, носим капу на три рога и борим се против бога“. Сељаци су се ћутке осмехивали овој лакрдији, јер су поменути девојку познавали као избеглицу смештену у Младеновцу. Повлачење Космајског одреда у то време према крагујевачком округу олакшало је продирање и учвршћивање четника и у овим крајевима.

Користећи груписаност партизанских одреда у привремену бригаду, четници су око појединих села створили своја упоришта. У селу Чибутковици, где је било смештено седиште штаба корпуса и четничка среска команда, организовали су своју болницу и магацине за опрему добијену од окупатора. Пред сеоском кафаном изграђена су вешала на којима су извршаване казне над сељацима и партизанским сарадницима. Слична четничка седишта штабова била су и у Доњој Шаторњи и Заграђи у крагујевачком а у Кораћици, Башину, Кусадку, Михајловцу и Камендолу у младеновачком округу. На простору Поморавља, Грузе, Левча и око Пожаревца, поред штабова, отворене су „фабрике“ за израду кама, бомби и четничких кокарди, од којих су најпознатије биле у Горњаку.

Крстарење четника по Шумадији, поред насилне мобилизације, праћено је свирепим терором и покољима. У јануару 1944. године, дошавши у село Копљаре, бригада Његована Арсенијевића је наредила да се сви становници окупе у школско двориште. Жене су морале да носе са собом децу а на колима су вожени старци и болесници. После говора који се састојао од псовки и претњи на рачун партизана, отпочео је покољ. На очиглед целог збора четници-целати су заклали двадесет два партизанска сарадника. Ради већег застрашивања, по завршеном збору запалено је неколико кућа. Још веће покоље четници су истих месеци извршили по селима младеновачког округа. На пролазу преко младеновачког среза Калабићеве гардијске бригаде су само у селу Сенаји заклале десет партизанских сарадника а Лазовићев Смедеревски корпус је у грочанском срезу извршио 33 клања сељака, за које је он писао Врховној команди да су „активни комунисти“. Као и у другим крајевима, били су то, у ствари, покољи ради застрашивања народа а четници се нису много ни распитивали о „кривици“ стављених „под слово 3“. О овим покољима ОК КПЈ за Младеновац писао је јануара 1944. године Покрајинском комитету:

„Ситуација код нас у знаку четничке офанзиве и реакције у читавом округу. У свим срезовима постављају своју власт (четовође, страже итд.), заводе обавезне вежбе за омладину по селима, мобилишу насилно за своје одреде и моментално имају у томе успеха, и поред свега завели су страховит терор, нарочито у Посавини — грочанском, подунавском и јасеничком срезу. Тако су само у Вранићу (Посавина) заклали преко 70 људи, жена и деце, у Баћевцу (Посавина) 11, Барајеву (Посавина) 6, Болечу (грочански) 11, Дражњу (грочански) 8, Бачинцу (јасенички) 10 итд. Но, и поред тога страха који је завладао услед њиховог терора, народ их страховито мрзи и његове су симпатије за нас. Сем Посавине и В. Орашког среза и, неколико села у Младеновачком, Грочанском, Јасеничком и Подунавском срезу где су се прилично учврстили, у осталим селима сав њихов терор није довео до учвршћивања њиховог положаја. Истина је да је народ заплашен, и по мало деморалисан, што отежава у многоме рад. Томе доприноси и то што на терену нема наших снага (наш батаљон се налази на терену ОК Крагујевца у формацији бригаде која је формирана од њега и Шумадиског одреда, по одлуци друга Павла (Душан Петровић Шане — прим. ред.).“

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 6094).

Најсвирепији злочин су тих дана четници извршили у Вранићу. Једне ноћи су упали у село и залазећи од куће до куће клали читаве породице. Тишину у помрчини прекидао је само лавез престрављених паса, повремено крици жртава и ломљава ограда. За ту једну ноћ заклано је 70 лица а многи су избодени камама остали у животу. Био је то најтежи злочин који је Посавина преживела после харачења немачког 125. пешадијског пука у 1941. години.

Делимични успеси постигнути најсвирепијим злочинима и терором нису могли четницима да обезбеде политички утицај, иако су њихове бригаде и корпуси у централној Србији повећани на неколико хиљада војника. Присилно мобилисани сељаци, међу којима је био велики број партизанских сарадника, користили су сваку прилику да се разбегну и побацију оружје. Политичка активност партијских и омладинских руководстава одиграла је у томе најважнију улогу. Позадинске десетине су препадима стално узнемиравале четнике а повремено им наносиле и теже губитке. Почетком 1944. године Младеновачко среско повереништво, преко присилно мобилисаних симпатизера, органи-

зовало је разбијање Младеновачтсе четничке бригаде. (Најважнију улогу је у томе одиграо Илија Штрбовић учитељ из села Шепшина који је био активни сарадник НОП-а). По заједничком договору, у току једне ноћи разбегли су се у селу Великој Крсни сви мобилисани сељаци са оружјем. Од целе бригаде остало је само двадесетак „активних“ четника, који су тек уз помоћ суседних четничких јединица поново успели да скупе нешто оружја и мобилишу ново људство. Али, чак и у оним крајевима где су дражиновци успели донекле да се учврсте, својим оргијањем и терором су убрзо навукли на себе мржњу чак и имућнијих сељака који су им, у почетку обећане акције „против Немаца и комуниста“, пружали извесну подршку.

Истакнути руководилац равногорског покрета Драгиша Васић писао је о томе Дражи Михаиловићу из опленачког среза:

„... Од како сам дошао на овај терен, (око Опленца) био сам са много људи и с њима толико говорио да сам препун утисака...

Из Тополе било је такође доста људи, грађана и чиновника. Овде је нешто сасвим ново, атмосфера друга, све друкче него на другим теренима куда сам прошао. Овде смо ми нова појава, као кад би негде где смо ми били, господари ситуације, наједанпут дошли црвени. Народ све идеалише, замишља наше људе као апостоле, а мане се брзо откривају и онда настаје разочарање. А ми имамо мало апостола и фанатика. Наши људи су са доста мана, са погрешкама и гресима из прошлости, кварених, као што сте увек говорили, више од две деценије. Народ је опазио да наши нису испосници који не извољевају и осећа да му већ постају тешки, најпре у погледу исхране, а може да прави и поређење, између оних других који се задовољавају качамаком и наших који немају ништа против тога да се нешто закоље, као ни против гибанице. Па ни тога да доведе своје пријатељице из градова. Овде је свако село болесно и ретко је које а да није дало већи број другој страни (мисли се бораца партизана — прим. ред.). Ти који су давали другој страни сад су злуради што код нас није све у реду. Онда долази држање и став наших савезника да унесе још већу пометњу и то на једном немирном простору где не прође дан без сукоба и крви. Све до сад нисам веровао у оно што видим у овом историском крају, у коме је чика Пера (Никола Калабић — прим. ред.) постигао огромне резултате, док је тамо око Космаја, може се рећи, страшно. Коса ми се дизала када сам читао извепгаје нашег храброг Млађе Бојо-

вића (командант Космајског четничког корпуса — прим. ред.), који најцрње описује ситуацију на свом терену а коју ситуацију енергично поправља чика Пера. Он ради све што може. Исправља и кажњава оне мане о којима је напред било речи, али сам и њега затекао у великој депресији...

... Из Тополе дошло ми је неколико интелектуалаца. Они кажу да узнемирени Београд вапије за пропагандом. ... „Равна гора“ би до сада изашла да сте ми оставили бар двојицу сарадника. Сад ми је остала нада у Живка Топаловића, о коме сам вам јавио телеграмом ако дође из Београда. Али би он био потребан иначе ...”

Четнички терор није био само последица окупљања најгорих друштвених елемената. За освајање власти у земљи равнаторски покрет је у то време рачунао првенствено на војну акцију уједињењем свих реакционарних снага и уз помоћ окупатора. Оријентација на насиља и терор уместо на политичко придобијање маса била је, у ствари, последица великог утицаја Партије и народноослободилачког покрета. Тај утицај и углед није се могао гушити другим средствима са позиција сарадње са окупатором. Због тога су све четничке јединице при својим штабовима водиле једнога или више целата, који су се међусобно утркивали у свирепости приликом клања жртава. Очекивало се да ће се на тај начин обезбедити услови за очување и презимање власти, уз подршку савезника антихитлеровске коалиције коју је требало да обезбеди лондонска краљева влада. Победи народноослободилачке војске 1943. године и продирање у свет истине о борби против окупатора у земљи директно су угрозиле перспективу овакве четничке политике. Почетком 1944. године дошло је до превирања и у редовима избеглих југословена. На Блиском истоку се за НОП изјаснила једна група официра бивше југословенске војске, а седмог јануара се у Ел Аришу побунило и такође изјаснило за НОП 847 војника и официра. Савезничке команде су угушиле ову побуну, мада је у то време вођена преписка са Врховним штабом НОВ о утврђивању острва Виса као базе за заједничке акције против фашистичких трупа на овом подручју. У првој половини јануара председник британске владе Винстон Черчил те обавестио Врховног команданта Народноослободилачке војске Југославије да су донете одлуке о повлачењу војних мисија и ускраћивању помоћи четницима због сарадње са окупатором. Међутим, америчка команда је и даље задржала своје мисије при равнаторским штабовима обећавајући им подршку и помоћ. Овакве појаве су у земљи изазивале подозрење према западним савезницима, пружајући

истовремено могућност реакционарним снагама за нове политичке маневре. Руководство равногорског покрета је због свега тога журило да за потребе иностранства створи било какву политичку платформу, било какво тело „народних представника“ иза кога би се законила његова реакционарна акција. О томе је у поменутом писму из Тополе Драгиша Васић писао Дражи Михаиловићу опомињући га да је „последњи час“ да се нешто уради.

Тако су отпочеле припреме равногорског „светосавског конгреса“, који је требало да буде у односу на иностранство противтежа одлукама донетим на Другом заседању АВНОЈ-а. Да би овом скупу дали већи значај, четници су из опленачког музеја покупили заставе српских јединица из прошлих ратоваи однели их у село Ба у Колубари, где су вршене припреме за конгрес. Врбовани су истовремено делегати међу руководиоцима бивших политичких странака, већ познати сарадници окупатора, а по наредби и уз претње команданта „са терена“. прикупљен је и изванбродни број „људи из народа“. У село Ба је половином јануара стигла група четничких официра која је вршила непосредне припреме за конгрес. Убрзо су почели да пристижу и делегати. Већина их је дошла возом из Београда до Кадине Луке, коју је обезбеђивало 30 немачких војника.

На конгресу се окупило око 250 учесника, међу којима су били и представници грађанских странака. Социјалистичку странку представљао је Живко Топаловић, Југословенску националну странку Антон Крејчи, Демократску странку Велимир Јојић а као лични изасланик Мачека и представник Хрватске сељачке странке дошао је инг. Владимир Предавец. Двадесетог јануара стигао је и Дража Михаиловић са својом свитом, у којој је био члан америчке војне мисије при четничкој врховној команди капетан Менсфилд.

Равногорски конгрес је почео 25. јануара у основној школи села Ба. Током заседања закључили су представници странака да се оне уједине у „Југословенску народну демократску заједницу“, затим је изабран „Централни национални комитет краљевине Југославије“, донет је „Општи народни програм“ и резолуција о даљим задацима у борби против НОП-а. Конгрес је завршен на „Светог Саву“ збором за који су четничке јединице од раног јутра из околине догониле сељаке.

Одлуке четничког Светосавског конгреса нису имале никаквог одјека у народу, али су равногорска врховна команда и „национални комитет“, уз помоћ емиграције и америчке војне мисије, покушали да овај догађај пред иностранством прикажу као значајну политичку манифеста-

цију и искористе га за повраћање изгубљеног поверења међу западним савезницима.

Двогодишње ћутање на Западу о правом стању у земљи, а још више овакви поступци појачали су неверицу у искреност сарадње западних савезника са НОП-ом не само у народу него и у јединицама НОВ, која је већ бројала преко четврт милиона бораца. Централни комитет КПЈ је због оваквих појава са своје седнице крајем јануара упутио писмо упозоравајући на штетност „секташких ставова према западним савезницима“.

ПРИВРЕМЕНА БРИГАДА

Притисак непријатеља, у првом реду равногорских четника, повећавао се током децембра из дана у дан. Највеће њихове снаге усредсредиле су се првенствено на крагујевачки и младеновачки округ. Груписање непријатеља из разних крајева на поједина подручја захтевало је да се и међу окружним комитетима КПЈ односно међу партизанским одредима успостави чвршћа веза и координација дејства. О томе је 10. децембра Покрајинском комитету КПЈ писао Душан Петровић Шане:

„... Ја налазим да је нарочито потребно да се дође до што тешње сарадње између ОК Крагујевца и ОК Космаја, (мисли се на ОК КПЈ за крагујевачки и младеновачки округ — прим. ред.) ради тешње и чвршће сарадње Шумадиског и Космајског одреда. Данас утолико пре кад се реакција концентрише и на њихов и на наш терен. То би се најбоље постигло кад би се ја са-стао са њиховим Окружним комитетом“ ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 9415).

Убрзо после овог писма донета је одлука да се ради лакшег разбијања концентрисаних непријатељских снага Космајски и Шумадијски батаљон односно одред споје у Привремену бригаду. Дванаестог децембра Космајски одред је стигао у село Пркосаву. Користећи густу маглу, четници су успели неопажено да се приближе партизанима и изврше напад. У борби су рањени комесар одреда Љубомир Ивковић Шуца и скојевски руководилац Степа Стојић Божа. Партизани су јуришем растерали четнике, од којих је један погинуо а један теже рањен. После ове борбе, 21. децембра су се састали у селу Крушевици Шумадијски и Космајски одред. Оба одреда су 22. децембра преко Трбушнице и Бистрице кренула према Барошевцу, где је нападнут одред

четничког команданта Жике „Тице“. У борби је учествовала само по једна чета из оба одреда. Погинула су два и заробљена три четника. Остали су се разбежали. Заплењен је један лаки митраљез „Максим“ и неколико хиљада метака. Гонећи четнике партизани су избили на железничку станицу Барошевац, где су сачекали возну композицију са намирницама за немачку војску. Пошто је срушена локомотива и запаљени вагони, намирнице су разделене сељацима. Истога дана по подне у селу Мали Црљенци одржан је састанак штабова одреда, на коме је Душан Петровић Шане формирао Привремену бригаду. Шумадијски одред ушао је у бригаду као Први а Космајски као Други батаљон. Формирањем Привремене бригаде створена је јака јединица способна да се супротставља и разбија непријатељске групације. То је било веома важно у време непријатељске зимске офанзиве како ради очувања одреда тако и ради подизања морала у народу, који су покушавали да поткопају четници покољима и терором.

Од самог формирања Привремену бригаду су почеле са свих страна да нападају окупаторске и петоколонашке јединице. За два месеца постојања она скоро и није имала ни једног дана без борбе и акције. Ноћу између 23. и 24. децембра и цео сутрашњи дан вођене су борбе са равнорским четницима на простору Венчане—Рудовци—Барошевац. Сутрадан, 25. децембра, партизани су уништили једну композицију и демолирали железничку станицу у Рудовцу. У селу Живковцу је 26. децембра Други батаљон дочекао прикривен на положајима жандарме и четнике. Изненадним нападом непријатељ је разбијен. Погинуо је један четник и 6 жандарма СДС, а рањен је већи број непријатељских војника. Заплењено је нешто оружја и муниције. Истога дана по подне бригада је разбила калабићевце у Босути.

У саставу Другог космајског батаљона све време нису биле Трећа и Четврта чета Космајског одреда, које су се од одреда одвојиле још половином децембра, за време борбе са четницима у Великој Иванчи. У међувремену Трећа чета је 22. децембра извршила препад на Умку, а 24. децембра водила борбу са четницима код Ропочева, после чега је кренула према бригади. О њеном доласку и стању у батаљону пише у извештају штаба Другог батаљона упућеног ОК КПЈ за Младеновац:

„ . . . На дан 29. XII у селу Вукосавцима дошла је у састав Трећа чета, коју је довео друг Јастреб и Радомир политички комесар. Чета је бројала 22 друга са руковођством. На дан 30. XII. требало је формирати тј. реорганизовати ту чету. Бригада је данила у селу Брезовац под Венчацом. И око 10 часова пре подне приме-

тили смо јаке непријатељске снаге састављене од жандарма, добровољаца, Бугара и четника Драже Михајловића. Заузет је положај. Борба је била тешка али тежину борбе у целој бригади снела је друга омладинска и трећа чета. Борба је трајала око 3,30 часова. У тој борби нанети су непријатељу губици али се не зна колики број, јер смо се повлачили. На нашој страни било је 3 мртва и 4 лакше рањена друга, међу њима и једна другарица. У тој борби било се одвојило око 60 другова, од којих је дана 31. XII. ухватило везу око 50 другова. У тој борби погинуо је друг Јастреб из треће чете, друг Мирко из Селевца и друг Мика (Цамбас), курир при штабу другог батаљона из Осипонице. Морално стање у батаљону је одлично. У свим акцијама су се борци показали веома добри, да су добши признање од првог батаљона, јер је наш батаљон увек био у првим борбеним редовима... У батаљону има 6 рањених другова. Од њих је теже рањен друг Љуба (Шуца) политкомесар у батаљону — а други су лакше рањени. У батаљону има случајева јаке прехладе. Такође има неколико случајева оболења другова од чирева. Обућа је код бораца веома слаба, јер смо овде у немогућности да се нешто учини у том погледу. Такође и са одећом није на завидној висини. Чини се све да се побољша." ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3774.)

После борбе у Брезовцу, бригада је у Горњој Трешњевици наишла на четничке јединице под командом Жике Павловића, које је разбила. Другог јануара извршен је напад на четничке јединице у селу Крушевици. Борба је трајала цео дан. Четници су разбијени а партизани су избили на пругу Аранђеловац—Лазаревац и уништили једну железничку композицију. Сутрадан су четници и жандарми СДС јаким снагама посели доминирајући Крушевички вис на правцу Даросава—Крушевица—Трбушница. Бригада је поново извршила напад. Борба је трајала цео дан. Заробљена су три недићевца а изгинуо је већи број жандарма и четника. Непријатељ је разбијен и протеран из ових села. Од партизана погинуо је један борац. Бригада је затим кренула према Космају. У селу Дучини, 5. јануара, напала је и разбила Калабићеве гардијске јединице, а онда се изненада вратила у Даросаву. За претрпљене поразе четници су се светили народу по селима. После Дучинске борбе, у којој је погинуо и познати четнички кољаш наредник Најдан „штаб II батаљона IV бригаде Горске гарде његовог величанства краља Петра II" издао је наређење:

„Славку Атанасијевићу — село Дучина. Одмах по пријему овог наређења спремите једну јаловицу овцу или овна за подушје палог Стевана Најдана. Ако немате јаловицу онда замените где има. Овцу предати председнику општине 16. о. м. у 8 часова пре подне. За неизвршење овог наређења бићете заклани. Командант — коњички потпоручник Миливоје Р. Николић”.

Повратак према Даросави био је маневар да би се обмануо непријатељ у вези са правцем кретања бригаде. Преморени у свакодневним борбама, борци су у то време поново били у оскудици са муницијом, па је одлучено да бригада крене у младеновачки округ, где би се одморила и преко партијских организација сакупила нешто муниције. Како су у одсуству одреда у овом округу ојачале четничке јединице, требало је да им бригада својом изненадном појавом зада неколико удараца. Увече 7. јануара она се понова усиљеним маршом вратила према Космају. Покрет је био тежак а борци преморени и слабо обучени. Снег који је тих дана пао није сасвим покрио земљу, отежавајући тако још више марш бригаде, која је журила да што пре пређе пругу Београд—Ниш. Ујутру 7. јануара партизани су стигли у Мали Пожаревац. Изабрано је ово најбоље партизанско село у грочанском срезу да би борци могли безбедно да се одморе. Младеновачки окружни комитет је одмах од прикупљених прилога партијској организацији у Поповићу издао 75.000 динара да набави обућу за борце. Младеновачко среско партијско повереништво предало је бригади један пушкомитраљез и неколико хиљада метака.

Осмог јануара, док су се оба батаљона налазила у селу Дражњу, стигла су обавештења о пребацивању немачконедићевских јединица према селу. Две композиције са непријатељским војницима зауставиле су се на отвореној прузи и почеле да истоварују трупе и теже наоружање. Положати су за одбрану били непогодни а непријатељ је имао могућност да пругама и друмовима довлочи брзо нове снаге. Одлучено је због тога да бригада, пошто се одморила и снабдела, крене поново према Космату и Шумадији. Крећући се опрезно са једном четом у претходници, она је ноћу, између непријатељских јединица, преко пруга Београд—Мала Крсна и Београд—Ниш као и преко интернационалног друма прешла у космајски срез. Деветог јануара извршен је напад на четничку гарду у Стојнику, која се овде повукла после борбе у Дучини. Разбијене четничке батаљоне партизани су гонили према Губеревцу и Лисовићу. Њима су, међутим, у помоћ пристигли жандарми СДС из Сопота и две посавске четничке бригаде. Сутрашњи дан је бригада провела на

положајима, али се жандарми нису усудили да изврше напад него су се вратили за Сопот. Партизани су кренули према Шумадији разбијајући уснут четнике. Вођене су борбе са њима у Миросалџима, Араповцу и Барошевцу, дању и ноћу, скоро без предаха. Док се Космајски одред налазио у саставу Привремене бригаде око Аранђеловца, мање акције (око Младеновца) у младеновачком округу изводиле су позадинске војне јединице под руководством политичких радника. Један од већих оружаних сукоба одиграо се 15. јануара у Липама. Тога дана љотићевци су ушли у село и запалили 17 кућа партизанских сарадника. Сеоска партизанска чета извршила је напад на њих. Погинуо је један а рањена су четири љотићевца. Липљани су запленили 1 пушкомитраљез и нешто муниције.

Дванаестог јануара партизани су извршили напад на четнике у Пркосави. Разбијене четничке јединице су побегле из села. Међутим, када је борба била завршена, они су изненада са косе изнад села отворили ватру на бригадну колону. Рањен је лакше комесар Првог батаљона Јово Роган. Одмах је упућена једна чета, која је ударцем у бок растерала четнике. Сутрадан су вођене борбе са жандармима СДС и четницима код Рудовца и у Даросави. У јануарском „Прегледу догађаја“ Недићевог Министарства унутрашњих послова о овим борбама пише:

„... 13. о. м. по подне део ове банде (због необавештености недићевци су мислили да се овде још увек налази јужноморавска бригада — прим. ред.) напао је код Рудовачких забрана једно одељење СДС које се налазило као посада у Рудовцима (13 км С. 3. од Аранђеловца). У вођеној борби ово одељење стражара као много слабије, разбијено је и принуђено на отступање ка Рудовцу. Погинула су два стражара. После ове борбе комунисти су упали у зграду железничке станице у Рудовцима...

Други део ове банде сукобио се у току ноћи 13/14 о. м. код с. Даросаве (10 км. С. 3. од Аранђеловца) са слабијом групом четника Драже Михаиловића, којом приликом су четници као много слабији разбијени и принуђени на одступање. Погинула су два четника. Губици комуниста у оба сукоба су непознати. Комунисти су продужили ка Букуљи“.

(Оригинал у архиви ВИИ.)

Половином јануара непријатељ је променио тактику. Уместо сталних узнемиравања са свих страна, отпочео је концентричне нападе на бригаду свим расположивим снагама. Седамнаестог јануара партизани су се налазили у Је-

ловику под Букуљом. Пошто нигде у близини није примећен непријатељ, борци су користили време да очисте оружје и уреде обућу и одећу. Убрзо су, међутим, обезбеђења јавила да од Букуље наилази непријатељска колона. Био је то недићевски Јуришни одред под командом мајора Момчила Мојсиловића, упућен из Београда као помоћ непријатељским снагама у борбама са Привременом бригадом. Батаљони су посели положаје. Отпочела је борба. Убрзо се, међутим, показало да су за овај концентрични напад употребљене знатно веће непријатељске снаге. У борби код Јеловика бригада је напала чета Првог батаљона СДС из Аранђеловца, посадно одељење СДС из Аранђеловца, посадно одељење СДС из Белановице, бугарске трупе из Аранђеловца у јачини једног батаљона и неколико четничких батаљона. Борба је трајала цео дан, а увече се бригада морала повући. Из Другог батаљона погинула су три партизана, међу којима и комесар чете Данило Зеленовић, а два борца су рањена.

Од Јеловика Привремена бригада је прешла преко Босуте у Бољковце. Четничке јединице које су пратиле кретање колоне опколиле су село. Да би избегла борбу у селу, бригада је сутрадан увече изашла према висовима Клокотича. Ту је у покрету дошло до борбе са четницима. Сукоб је био жесток али краткотрајан. Непријатељ је разбијен и партизани су кренули према Драгољу. Међутим, непријатељ је већ био посео и друге висове на том правцу. Прогонећи ове четничке јединице, бригада је наставила покрете. У борбама за поједине висове пала је и ноћ. Четници су се по мраку повукли према Трудељу, а партизани су ушли у Драгољ. Партизани нису имали губитака.

Поред промене тактике и појачаног притиска на бригаду, непријатељ је све чешће почео да прибегава лукавству. Четници су почели да стављају петокраке, покушавајући да преваре и испровоцирају партизанске сараднике по селима, а у ноћним сусретима са партизанима помињали су имена познатих бораца да би партизане навели на своје заседе. О томе су одмах обавештена сва партијска руководства и штабови. Привремена бригада је 20. јануара напала на дражиновце у Трбушници. Неколико четника је погинуло а остали су се разбегли, док су четворица заробљена. Заплењен је и један пушкомитраљез, нешто пушака и муниције.

После борбе у Трбушници, направљен је покрет према Космају а затим, изненада мењајући тактику кретања, бригада се вратила према Колубари, где су као обезбеђење равногорског конгреса биле у три појаса сконцентрисане јаке четничке снаге. Уместо у колони по један, како су се до тада кретали, батаљони су пошли један за другим у разви-

јеном стрељачком строју по четама. Свака чета је имала свој правац кретања, а у случају сукоба са непријатељем било које од њих, остале су имале да врше обухват и нападају бокове и позадину непријатељских положаја. Крећући се за Првим батаљоном у истом распореду, Други батаљон је представљао резерву. Ова нова тактика партизанске бригаде у покрету пружила је далеко већу безбедност у случају учесталих четничких напада. Док је у оваквом поретку прелазила изнад Бељине, четници су приметили левокрилну чету Првог батаљона. Мислећи да је у питању нека мања партизанска јединица, пожурили су да је нападну. Док је чета са њима водила борбу на бељанском друму, остале две чете Првог батаљона извршиле су обухват, нападајући четнике једна у бок а друга из позадине. Изненађени четници су напустили положаје и почели да беже. У борби је погинуло осам а рањено и заробљено неколико четника. Први батаљон није имао губитака.

Због покрета у правцу најјачих четничких снага концентрисаних око равнорског конгреса, непријатељу су се снаге партизанске бригаде учиниле десет пута већим него што су стварно биле. У „Прегледу догађаја“ од 27. јануара, које је на основу извештаја Српске државне страже и четничких команди састављало Недићево Министарство унутрашњих послова, пише:

... „21. о. м. на стајалишту (7 км. од Лазаревца) група непознатих бандита зауставила је теретни воз бр. 730, из кога су истоварили 10 хиљада килограма пшенице упућене из Аранђеловца за Забрeжје и исту колима отерали у непознатом правцу. Група је била јака око 50 људи.

23. о. м. око 50 комуниста дошли су на железничку станицу Рудовци (13. км. с. з. од Аранђеловца), где је спалила станичну архиву и демолирала зграду. Једна група од 2.000 комуниста прошла је такође кроз Рудовац и преко села Стрмова отишла за село Араповац (22. км. с. з. од Аранђеловца) ...

(Оригинал у архиви ВИИ.)

Непрестане борбе, у којима је бригада тешко долазила до већег плена, погоршавале су из дана у дан ситуацију са муницијом. После јеловичке борбе, многи борци су били остали без иједног метка. Партизани су због тога били принуђени да јуришима без отварања ватре разгоне четнике и да од њих плене по који метак, пошто су немачке команде петоклонашким одредима издавале само најнеопходнију количину за непосредне борбе. Да би растерали четнике, бор-

ци су често уместо бомби носили у торбама и бацали на њих камеље. Док су се ове борбе водиле у Шумадији, из Другог батаљона је према Космају упућена једна десетина да преко партијских руководстава сакупи по селима нешто муниције. Окружни комитет КПЈ за Младеновац је тих дана писао среским партијским руководствомима да као један од најважнијих задатака схвате сакупљање муниције за одред. Прикупивши око 1400 метака, партизанека десетина је преко Посавине кренула према Шумадији. Али ни ова муниција није стигла до бригаде. Двадесетог јануара посавски четници су напали ову десетину у селу Баћевцу. Под борбом она се повлачила преко Бождаревца ка Бељини. Између ових села на чистини у пољу били су опкољени од четника. Партизани су ухватили положај у једном јарку и поставили пред себе торбе са муницијом. Борили су се до последњег метка. Од њих десет деветорица су погинула. Десети борац је рањен у главу. Онесвешћеног су га заробили четници, али је он неколико дана касније побегао и прикључио се бригади. Крајем јануара комесар Другог батаљона писао је о оскудици муниције Младеновачком окружном комитету:⁹

... „На дан 29. I. 1944 године у селу Трудељу вође-на је борба између четника и наше бригаде. Није било жртава. Код нас се осећа велика оскудица у муницији. Кад би се тај проблем решио могли би да чуда стварамо”.

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Орбије под бр. 6518).

Изгледа, међутим, да се тај проблем реши није било. После завршеног четничког конгреса у Бау, њихове јединице окупљене на овом простору кренуле су дубље у Шумадију, са задатком да униште партизанску бригаду. У Калабићевом Гардијском корпусу формирана је посебна Јуришна бригада. Састављена од активних четника, она је као елитна јединица требало да предузима потере за партизанима и терорише народ у селима познатим као партизанска упоришта. Првог фебруара ова четничка бригада је стигла у Даросаву, једно од најјачих партизанеких села у крагујевачком округу. Разместивши се у центру варошице четници су почели да праве спискове за хапшење и клање „комунистичких симпатизера”. Партизанеки сарадници су побегли у северни крај села, где се налазила Привремена бригада и обавестила штаб о ра-

⁹ Пошто се бригада претежно кретала на територији крагујевачког округа у сталној веза са чланом ПК Душаном Петровићем Павлом (Шаном), то Први батаљон није имао потребе да подноси овакве писмене извештаје.

спореду четника. Када је пала ноћ, бригада је кренула у напад. Батаљони су опколили варошицу сужавајући постепено обруч. Три групе омладинаца из села пресекле су телефонске везе са Лазаревцем, Аранђеловцем и Београдом, а две партизанске тројке ушле су одмах у варошицу и разместили се око зграде у којој се налазио четнички штаб. После двочасовне борбе у варошици је остао само опкољен четнички штаб бригаде. Борба се одужила. У недостатку тежег оружја партизани нису могли ништа деветнаесторици четника који су се бранили из тврдо грађене зграде. Позиве на предају четници су одбијали ироничним одговорима да ће партизани и тако „убрзо потрошити“ оно мало муниције а да ће њима стићи помоћ. Четничка иронија није била без основа. Око 9 часова ујутру стигла су обавештења да од Аранђеловца према Даросави иду у камионима Немци и жандарми. Штаб бригаде је донео одлуку да се у згради запали дрвено степениште које је водило до четника на спрату. Довучена је слама и запаљена зграда. Осамнаест четничких официра изгорело је у њој. Спасео се само командант бригаде потпуковник Филиповић, пошто је неприметно успео да се извуче кроз прозор и сакрије на крову оближњег свињца. У тој борби погинуо је члан ОК Душан Радоњић.

Партизанска бригада је кад се разданило напустила варошицу и посела положаје на суседним венцима. Са жандармима и Немцима, који су касно стигли у помоћ четницима, партизани су се пушкарали скоро цео дан другог фебруара. Увече се бригада повукла према Миросаљцима, где је напала и разбила посавске четнике.

Партизани су се већ налазили у веома критичној ситуацији са муницијом. Пошто су провели 3. фебруар у Трбушници, увече су упућени у сва околна села извиђачи да испитају ситуацију за даљи покрет. Они су јављали да су четници, продирући из Колубаре, запосели ева околна села. Није их било једино у Брајковцу. Одлучено је да се покрет изврши у том правцу. Сутрадан 4. фебруара око 12 часова, док се бригада постројавала ради мање реорганизације батаљона, почела је у село да пристиже од Трбушнице велика маса жандарма и четника. Извиднице су јавиле да се од села Дудовице и Лишља такође приближава неколико четничких колона. Са бригадом се кретао тих дана и члан ПК Душан Петровић Павле. Одлучено је да се искористи слободан прелаз према истоку а затим, заклоњени иза брда да скрену на југ и преко комуникације и речице Качера пођу према селу Козељу. Али и на том правцу партизани су наишли на жандарме из Белановице, који су затворили путеве према Шутцима и Живковцу. Не задржавајући се, бригада је продужила кретање на југ. Жандарми су се, међутим, поделили, и док је једно њихово одељење пратило бригаду и нападало заштит-

ницу, остали су, крећући ое бочно, непрекидно заеипали колону ватром. Из долине Качера према доминирајућим виеовима журили су такође четници. Штаб бригаде је лево и десно упутио по једну чету Првог батаљона са задатком да једна са доминирајућих висова над Качером потисне четнике а друга жандарме. Требало је да служе као бочне заштитнице док главнина прође долину речице и друм. Чете су пошле на извршење задатка и потиснуле четнике и жандарме. Али, забуном у ошптем метежу продужиле су даље, остављајући незаштићене бокове главнине. Непријатељске снаге су сада ватром из непосредне близине тукле бригаду. Док је под ватром главнина прелазила друм и речицу, Омладинска чета Другог батаљона, са командантом бригаде Илијом Јовановићем Лалом, кренула је да заштити леву страну прелаза. У борби око Качера погинуо је комесар Првог батаљона и једна партизанка. Командант бригаде је теже рањен. Чета из заштитнице изгубила је везу са главнином и повукла се североисточно према селу Живковцу.

Прешавши Качер, бригада је посела положаје на коси Врљаји и ту задржавала непријатеља до мрака. Користећи ноћ, она се пребацила преко Козеља и Драгоља у Гараше, али је ту у еелу осванула међу четничким јединицама, које су пристигле у суседне засеоке. Због тога је одмах морала да продужи према Даросави и да сачека ноћ. Отпочели су стални покрети маневрисања. У покрету по снегу, који је са закашњењем стигао те године, бригада је јуришем тако рећи без пуцња разгонила четнике. Шумадија је била притиснута непријатељем чије су се колоне кретале по свим селима и висовима.

Да би се колико-толико „одлепила“ од непријатеља, бригада је из Даросаве кренула према Дучини. Међутим, борбе су се настављале једна на другу. Десетог фебруара она је у Миросалцима напала и разбила четнике, али су њихове друге јединице пристигле и наставиле борбу. По подне истог дана у селу Барошевцу партизанека колона је поново наишла на четнике и са њима водила борбу. Одатле је прешла у Даросаву, где су је 12. фебруара напали четници и жандарми. Непријатељ је разбијен и протеран из еела. Увече истога дана одржан је саетанак штабова одреда — батаљона којем је присуствовао и Душан Петровић Шане. Разматрана је новонаетала ситуација. Даље одржавање јединица у формацији бригаде у условима велике концентрације непријатеља и при потпуној несташници муниције било је и сувише опасно. Због тога је донета одлука да се одреди раздвоје и повуку сваки на свој терен. Требало је да подељени у чете избегну непријатељску концентрацију, среде се и одморе а затим понова отпочну акције. Исте ноћи чете Шумадијског одреда су се разишле по срезовима. Космајски одред је кре-

нуо на свој терен, а за њим су са свј*х страна кренуле јаке снаге четника и жандарма мислећи да је цела бригада на окупу.

У партизанској колони која је по високом снегу журно измицала гонитељима више од половине бораца имало је лошу или никакву обућу. Два месеца без скоро иједног дана одмора, у сталним маршевима и борбама, потпуно су исцрпели борце. Већи део тог времена партизани су провели тако рећи без сна, без хране. Последњих дана се непрекидно понављалаиста слика: краткотрајни застанак, постављање лонца за качамак и пре него што би храна била готова нова борба, излазак на положаје са прегршћу врућег качамака, како је ко успевао на брзину да захвати. На хигијену се уопште није могло помишљати. Сви борци су били прљави, поцепани и ваљиви. На тако измучену колону са свих висова су залетеле многобројне јединице Немаца, Бугара, четника и недићеваца. Отварали су бесомучну ватру, претили, довикивали, псовали. Партизани су ћутали и журно одмицали ло снегу. Штаб одреда се бојао да непријатељ не примети да партизани немају више муниције. Наређено је свима да муницију предају двојици митраљезаца, који су само кад би непријатељ пришао сувише близу пуштали покоји рафал. Скоро сви други борци су остали без иједног метка у пушци. Тек сутрадан увече одред је успео да се „одвоји“ од непријатеља и, зававајући га, у неколико колона пређе пругу Београд—Пиш и склони се у Мали Пожаревац. Ту је одмах прихваћен од партијских радника. Али, борце није интересовао ни одмор, ни храна, ни одећа и обућа. Мада им је било строго забрањено да говоре о муницији, они су се само о томе распитивали код чланова Окружног комитета и других партијских радника који су дошли да сместе и среде одред.

ФЕБРУАРСКИ ПРЕДАХ

Зима 1943. и 1944. године била је још једна тешка проба како за партизанске одреде тако и за организације по селима и градовима у централној Србији. У пожаревачком округу народнослободилачки покрет је преживљавао најтеже дане: под терором непријатеља народ је био заплашен па су учестале издаје. Преостали партијски радници су се тешко одржавали на терену. Па ипак су, колико је то било могуће, покушавали да повежу, среде и обнове партијске и друге организације у округу.

Док се Космајски партизански одред налазио у саветаву Привремене бригаде, равногорски четници су успели да се учврсте и у младеновачком округу. На територију крагујевачког округа нагрнуле су ка Привременој бригади четничке јединице после равногорског конгреса у селу Ба. Позадин-

ске организације биле су знатно ослабљене делимично повлачењем чланства у одреде и Прву шумадијску бригаду а делимично од четничких покоља и полицијско-окупаторских хапшења. Од непријатељских потера често су гинули партијоки руководиоци. Ради очувања снага пред таласом непријатељске „реакције“, партизански одреди су после двомесечних борби, исцрпљени и без муниције, морали да се раздвоје по • четама ради предаха и сређивања. Тиме се у другој половини фебруара 1944. године емањо број партизанских акција. На другој страни, читава територија централне Србије нашла се притиснута бројним четничким бригадама и корпусима. Постављајући евоју власт по селима, четници су остали и даље лојални према окупатору. Четнички штабови су најстрожије кажњавали сваки отпор или неизвршавање обавеза према немачким командама. У том емислу предњачили су калабићевци. Четвртог фебруара „Трећа бригада Горске гарде њ. вел. краља Петра II из слободних српских планина“, писала је потчињеном Четвртом батаљону:

„... Изавештен сам да село Велика Крсна не удољава тражењу окупатора како у храни тако и у стоци. Да не би дошло до нежељених последица, наређујем да се тражено даје окупатору на време, како храна такође и стока а жито не издавати већ чувати за исхрану нашег људства ...”

(„Коомајсни борац" бр. 4, април-мај 1944. године — Институт за историју радничког покрета Србије).

Поред других оваквих наредби, упозорења и претњи, четници су по селима батинали и клали као „комувисте" све оне који би се усудили да саботирају наредбе и захтеве окупационих власти. Тиме су још више изазвали протав себе незадовољство народа. Насилно мобилисани, упркос претњи покољом породице и паљевинама кућа, сељаци су саботирали на сваком кораку четничку акцију.

Приликом опкољавања Младеновачког среског партијског повереништва и скојевског руководства у селу Границама, мобилисани сељаци су одбили да пуцају. Штавише довикивали су партизанима куда да се повлаче како не би налетели на четничке митраљезе. Небројено пута ее понављало да сенапрви пуцањ у сукобу са партизанима расипају читаве четничке јединице. Бригаде од по неколико стотина људи имале су једва десетак—двадесетак „активних" четника који су иосили браде и углавном заузимали положаје командног особља и кољаша. Међу мобилисаним људством се најчешће ни ово командно особље вије осећало сигурним.

У жељи да повећају број „активних четника", поједини четнички команданти еу еве чешће повлачили у своје бригаде

потчињене јединице СДС. Ова најезда четника, постављање равногорских одбора и четничких команди места унела је анархију и дезорганизацију у опробану и проверену, недићевско-петоколонуашку администрацију. Без обзира на лојалност четника, немачка окупациона управа није желела да има „сувише јаке“ сараднике. Тим пре што су тих дана поједине истакнуте личности југословенске емиграције на западу позивале четнике да престану да служе окупатору. У том духу преко ББЦ је говорио генерал Симовић, а британска влада је вршила притисак на краља и емиграцију да ради јачања својих политичких позиција измене став према народноослободилачком покрету, који је не само у земљи него и у иностранству постигао све већи углед. Винетон Черчил је 21. фебруара поднео у име своје владе извештај Британском парламенту. У њему је изнето стварно стање у Југославији и указано на то да одлучну борбу против окупатора води једино Народнослободилачка војска, која је већ израсла у снажну армију. У другој половини фебруара стигла је у Врховни штаб и совјетска војна мисија, а еа Свесловенског антифашистичког митинга из Москве упућен је поздрав борцима Народнослободилачке војоке. Овакви догађаји у земљи и иностранству изазвали су за краће време резервисаност окупатора према четницима. Немачке и љотићевске јединице почеле су крајем фебруара да разоружавају неке недовољно поуздане четничке одреде. Младеновачки окружни комитет КПЈ писао је о томе ПК КПЈ за Србију у свом извештају од 25. фебруара:

... „Од пре недељу дана на читавој територији нашег округа, почели су сукоби, потере и разоружавања војних снага дражиноваца, а такође, и хапшења њихових политичких организатора. Све те мере предузима окупатор са добровољачким корпусом и ради тога су доведена извесна појачања ...

Све то изазива код народа велико изненађење поготову што долази пасле тако присне и сасвим отворене сарадње њихових снага у борби против партизана и народа а као и пасле политичких зборова на којима се народ из њихових причања потпуно уверио у њихову сарадњу. Окупатор желећи да створи чврст и јединствен фронт за борбу против НОВ, деморалисане четнике чисти а на неактивне врши притисак да сви буду под јединственом командом, како би борба била успешнија“ ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 6092).

Ова жеља окупатора да изврши чишћење и учвршћивање петоколонашких редова пред одлучујуће борбе које су се очекивале са пролећем, показивала се и у другим мерама које су предузимане. О томе у већ наведеном извештају пише:

„Истовремено са ударом против дражиноваца непријатељ је у појединим местима подунавског среза извршио присилну мобилизацију годишта 1919—1924 за СДС. Тако је у Шалинцу мобилисано 60 (13 побегло), Радинцу 40, Смедереву 60, (требало је 500 али су остали отишли на фабричке радове да би избегли мобилизацију). То је за сада само у подунавском срезу, док у осталим срезовима су још пре месец дана одређивани по пет шест, они су ишли на регрутацију и сада су још код куће" ...

Идентична ситуација била је и у осталим крајевима централне Србије. Међутим, разоружавање појединих четничких одреда није вршено нарочито упорно и трајало је само двадесетак дана. У појединим крајевима долазило је до мањих пушкарања између четника и љотићеваца. Тиме створена нетрпељивост између ових петоколонашких формација одржала се дуго касније.

Ова акција окупатора имала је за циљ, између осталог, да појача дисциплину и уведе ред у иначе лабаву четничку организацију. Већ крајем марта, са појачањем акција партизанских одреда и приближавањем јединица Народноослободилачке војске, разоружавање четника је обустављено и они су поново постали главни ослонац окупатору за борбу против народноослободилачког покрета.

•К

По повратку из Шумадије, Космајоки одред се краће време задржао у партизанским селима на тромеђи космајског, грочанског и младеновачког среза. Окружни комитет КПЈ за Младеновац одржао је у Малом Пожаревцу састанак са штабом одреда на коме је одлучено да се чете пребаце свака у по један срез, где би за извесно време среска партијска повереништва преузела на себе бригу око њиховог смештаја, снабдевања и безбедности док се борци не одморе и опораве. Младеновачки окружни комитет је о томе 25. фебруара, писао Покрајинском комитету Партије:

... „У прошлом писму смо вас известили о долаку нашег батаљона на наш терен. Дошао је у прилично не-

згодном стању, после двомесечног кретања у формацији бригаде. Борци су били боси, необучени, без муниције и изнурени сталним борбама. Наш батаљон је за то време изгубио 25 мртвих и одприлике исто толико дезертера. Партиски кадар је углавном очуван. Од око 80 бораца колико броји сада батаљон има 22 члана партије и 9 кандидата. Пребацили су се овамо због концентрације непријатељских снага. Ми смо их одмах преформирали у три чете и одредили свакој чети сектор. Поставили смо као најважније очување снага и за време овог великог снега вршења само малих акција: ликвидација петоколонаша, прикупљање оружја и муниције и др. али првенствено очување. Борци су се већ прилично опоравили, снабдели се муницијом, мало преодели и испрали, обукли (више нема ни један бос) а физички одморили. Морал се повратио, а био је прилично опао".

I (Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 6092)

У другој толовини фебруара чете су се разишле по срезовима. Прва чета је упућена према Подунављу и Јасеници. Друга према Космају и Посавини, а Трећа је остала у грочакском срезу. До краја фебруара оне нису имале ни једну значајнију борбу. Притисак непријатеља управо је тих дана био на врхунцу, али су се чете без већих тешкоћа кретале по терену, углавном захваљујући бризи партијских руководстава.

Од 15. до 28. фебруара Прва чета је од дражиноваца одузела 14 пушака и 120 метака и спалила архиву голубачке општине у срезу јасеничком.¹⁰ За то исто време Друга и Трећа чета вису имале значајнијих акција.

Команде су највећи део времена посветиле војничком оспособљавању и пољштичком раду како у јединици тако и са народом.

полгитички рад, који су крајем 1943. и почетком 1944. године развила партијска руководства и руководства осталих организација упркос непријатељском терору, одржавао је на висини борбено расположење народа чак и тамо где је Партија имала губитак чланства и руководилаца. У фебруару је на територији округа било 77 чланова Партије и 24 кандидата. О организационом стању пише у извештају Младеновачког окружног комитета од 17. фебруара 1944. године следеће:

¹⁰ Извештај комесара 1. чете — оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, бр. 6519.

... „Партија:	
Окружни комитет	4 члана ¹¹
Техника	1 члан ¹
Окружни комитет СКОЈ-а	4 члана ¹²
Окружни НО одбор	3 члана ¹³
Подунавски срез	" члана и 8 канд.
Јасенички срез	6 члана и 2 канд. акт. 4
Младеновачки	9 члана и један канд.
Грочански	7 члана
Космајски	11 чланова и 5 канд. акт. 5
Посавски	4 члана и 8 канд.
Одред	21 члан и 8 канд.
СВЕГА:	77

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 6095).

У свим срезовима су постојала среска партијска повереништва, у којима су била укупно 22 партијска руководиоца. Партијско повереништво у подунавском срезу имало је 4 члана, у младеновачком такође 4, у грочанском 5, космајском и посавском по 3 а у повереништву за јасенички и великоорашки срез 3 члана.¹⁴ Сем тога, у космајском, младеновачком, јасеничком и грочанском срезу постојала су и среска скојевска руководства од по 3 члана а у Подунављу и Посавини по 2 среска скојевска руководиоца.¹⁵

¹¹ Окружни комитет партије сачињавали су: Дража Марковић, Бзжидарка Дамњановић Кика, Марко Никезић и Душан Михаиловић Јерко.

¹² У Окружном комитету СКОЈ-а били су: Радомир Николић Младен, Петар Марић Јастреб, Милорад Симић Жарко и Александар Виторовић Цига.

¹³ У Окружном НОО су били: ЈБубивоје Гајић, Дража Марковић, Бранко Катић, Светозар Милићевић — чика Тоза, Чеда Новић, Миливоје Павковић Чича, али могуће да нису сви били у њему у том тренутку.

¹⁴ Ореска повереништва Партије сачињавали су: за Подунавље: Светомир Костадиновић Станко, Павле Лукић, Славко Јовановић, Илија-Живан Танасковић, за срез јасенички: Петар Јока Бановац, „Ђура“ Павковић и Зорка Радуловић Вука, за младеновачки срез: Олга Врабич Нада, Павле Блажић Срета, Зага Радојковић, Жива Илић Славко, за срез грочански: Добривоје Милићевић Вучко, Витока Живановић, Данко Милићевић, Јанко Милошевић, Милутин Вељовић Тоза, за срез космајски: Мирко Пандуровић Лаза, Љубомир Живановић Брка и Чеда Новић, за посавски срез: Миле Вуковић Сељак, Миленија Ивановић и Дуја Дамњановић, за великоорашки срез: Бранко Катић, Воја Јеремић и „Уча“.

¹⁵ Среска руководства СКОЈ-а сачињавали су за посавину: Дуја Дамњановић и Рајко Димитријевић, за срез космајски: Љубомир Живановић Брка, Мија Јовановић и Зеља Мишић, за грочански срез: Тоза Милутин Вељовић, „Шнајдер“ Душко и „Мали“, за срез младе-

После формирања иницијативног окружног НОО, формиран је у подунавском срезу Срески народноослободилачки одбор од 4 члана а у грочанском срезу од 3 члана. Тако се поред 80 бораца Космајског одреда у округу налазило преко 60 партизана на организационо-партијском раду.

Мада су услови за стварање организација на терену били веома тешки, ови партијски радници су стално обилазили села, одржавали политичке конференције са народом, растурали пропагандни материјал и организовали мање војничке акције. У првој половини фебруара политичким конференцијама у подунавском, космајском, младеновачком и јасеничком срезу партијске материјале је прорађивало 555 лица.¹⁶ Среска партијска повереништва су тог месеца упутила Окружном комитету 708.050 динара од сакупљених прилога за Партију и партизана, као и од новца који су својим акцијама запленила од негфијатеља. Дуже одсуствовање одреда из округа присилило је партијска руководства по срезovima да властитим снагама организују акције на терену. У то време по свим селима се налазио знатан број компромитованих партизанских еарадника који су живели полулегално — кретали су се јавно по селу, али су при сваком наиласку непријатеља бежали и скривали се. Организујући од њих наоружане десетине и чете, партијски радници су непрекидно ноћу узнемиравали а често препадима и разбијали четничке бригаде. Ове позадинске војне јединице или како су их партизани називали „јаругаши“, одиграле су нарочито велику улогу у време настојања Немаца и љотићеваца да четнике чвршће привезу за себе или разоружају. Ту повољну прилику оне су користиле да и саме нападају и разоружавају поједине четничке групе. О томе је Младеновачки окружни комитет писао 17. марта члану ПК КПЈ за Србију Душану Петровићу Шану:

... „Огорченост и мржња народа према дражим целатима све више се испољава у оружаном сукобу народа са њима.

Тако су сељаци из Влашке и Дубоне (младеновачки срез) сами дочекали чулавце кад су наилазили на њихово село, разоружали их и запленили им неке пушке. У Сенаји су опет сељаци покупили 11 пушака

новачки: Илић Жива Славко, Милена Ивановић Пандуровић и „Ђира“ Ђирић, за срез подунавски: Славко Јовановић, Рајко Симић и М. Јовановић, за јасенички: Ђура Павковић, Мара Радојковић, Мића Бркић а нешто касније и Петар Муњас.

¹⁶ Према док. у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 6095 — недостају подаци за све срезове.

Митанг у Друговцу после четничког продора у село и покоља извршеног 29. IV 1944. године

| Учесници мајског оаветовања 1944. године у селу Брежану
Део Пожаревачког партизанског одреда са штабом. лето 1944. год I

и 300 метака мобилисаним еељацима који су се вратили кућама.

Окупаторске и недићевске енаге на нашем терену су веома јаке. У Младеновцу се налази 300 Немаца и 200 добровољаца. У Кусатку 800 добровољаца, Паланци 100 и Азањи 100. У Смедереву се очекује долазак 8000 Немаца а има и један добровољачки одред. Недићевска мобилизација и даље ее масовно спроводи једино у Подунављу, док у другим ерезовима нема ничега. Ради спречавања и разбијања те мобилизације поставили смо масовне конференције и исписивање парола против ње" . . .

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 5420).

Против покушаја недићевскољотићевске мобилизације предузете су обимне политичко-пропагандне мере. Окружни народноослободилачки одбор и штаб одреда издали су заједнички летак почетком марта, а крајем марта Окружни комитет СКОЈ-а је у летку позвао омладину да на непријатељску мобилизацију одговори ступањем у партизанске редове. Сви политички радници су, по налогу ОК КПЈ, морали не само да организују писање, него свуда куда се крећу и да исписују пароле, како оне у којима се популарисао Врховни штаб НОВ и АВНОЈ, тако и пароле против непријатељске мобилизације. Свим овим мерама непријатељска мобилизација је била углавном онемогућена.

Политички рад партијских радника по срезовима у време када еу ее непријатељске снаге налазиле свуда био је скопчан са многим губицима. Од јесени 1943. године до пролећа 1944. године у округу је изгинуо већи број познатих партијских радника који су уживали велики углед у народу. Још у првом налету крајем јесени 1943. године четници су опколили у Ковачевцу Среско партијско повереништво за срез младеновачки, тако да је борбу преживео само један члан среског повереништва. Погинуо је секретар повереништва Вожа Дамјановић. Секретара Среског руководства СКОЈ-а Страхинју Новаковића Бана четници су дуго мучили и клали пред људима и женама које су насилно извели да гледају. Док су га четници држали, целат му је забо каму под грло а затим, седећи му на грудима, завијао цигарету и пушио. У Подунављу је од Немаца 31. октобра 1943. године погинула Олга Милошевић Мина, члан Окружног комитета СКОЈ-а, а нешто каоније у Јасеници петнаестогодишњи члан Среског руководства СКОЈ-а Разуменка Жунџић Баџинче. Њу су четници рањену заробили. Пошто им није дозволила да је превију, нити је хтела да говори при саслушању, заклали су

је у селу Добри До. Претходно су јој сасекли дојке, изрезали камама леђа и засипали ране сољу, тако да је издахнула у највећим мукама. Крајем јануара код села Липа у Подунављу погинуо је Живко Мишић Реља, курир између ОК КПЈ за Младеновац и ОК КПЈ за Пожаревац. Опкољен у једној колиби, он је једног четника убио, четворицу ранио а затим извршио самоубиство.

У фебруару и марту 1944. године, када је због великог снега било отежано кретање, партијску организацију у округу задесили су нови губици. У наведеном извештају Младеновачког ОК КПЈ од 25. фебруара 1944. године о томе је писало:

„... У понедељак, 21. о. м. погинуо нам је друг Вучко — (Добривоје Милићевић — прим. ред.) новоименовани члан ОК партије, друг Љубивоје Гајић, члан партије и члан Окружног НОО и другарица Витока (Витока Живановић — прим. ред.) члан среског поверенства грочанског. Погинули су својом кривицом, јер су, и поред најширих могућности за безбедно предавање отишли код једног типа, који их је по свему изгледа, издао. То је било у Малом Пожаревцу а убице су СДС из Гроцке. Друг Вучко се борио и покушао да побегне, али је при том покушају погинуо. Остали двоје, изгледа сами су се убили. Петнаестог фебруара погинула су нам два среска руководиоца у Подунављу, друг Илија и другарица Вука која је пре кратког времена побегла из завода у Паланци Смедеревској у Суводолу. (Живан Танасковић и Зорка Радловић прим. ред.) Разлог издаја. Друг се борио, док се другарица сама убила. То су врло тешки губици за нашу партију, јер су сви другови, изузев другарице Вуке, стари, искусни и у борби прекаљени другови из првих дана наше борбе. А што је најгоре све се то могло избећи да су се другови саживели и схватили директиву ОК коју је он сваке недеље у детаљима подвлачио: по цену да рад трпи, сачувати кадрове и избећи ударцима реакције.”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 6092).

Тих дана у Посавини је погинуо Дуја Дамњановић, новоименовани члан Окружног комитета СКОЈ-а, а нешто раније Миленија Ивановић, члан Среског партијског повереништва за Посавину. Били су то тешки губици за партијску организацију, и поред тога што је рад на терену релативно мало трпео јер је руководство стално попуњавано члановима Партије из одреда или са терена.

Да би се избегли ови губици и унело што више система у рад, Окружни комитет је инсистирао да се по свим срезовима изгради већи број склоништа за среска руководства а изграђена су и склоништа у којима су била седишта Окружног комитета Партије и Окружног комитета СКОЈ-а. Поред редовних курирских веза са војском, у то време биле су устаљене редовне курирске везе између ОК КПЈ и среских повереништава, као и засебне курирске везе између среских руководства и Окружног комитета СКОЈ-а. У техници коју је ОК КПЈ организовао у селу Вучаку код Смедерева, поред прогласа и летака од почетка 1944. године, редовно је излазио „Космајски борац“ као лист окружног народноослободилачког одбора а припремало се издавање окружног омладинског листа „Космајски омладинац“, који је нешто касније штампан у посебно организованој омладинској техници. Ради оспособљавања партијских кадрова, Окружни комитет је у духу закључака августовског саветовања 1943. године организовао крајем фебруара политички курс, који је са извесним прекидима радио до ослобођења. У мартовском писму Крагујевачком окружном комитету и Душану Петровићу Шану ОК КПЈ за Младеновац је писао:

... „Шта је са Сегалом који се налази код друга Аце (Бора Дреновац — прим. ред.) Нека нам га пошаље што пре, јер припремамо други курс, а он нам је потребан за предавача. Први курс је завршен. На њему је било 7 курсиста“ ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 5793).

Ради бољег успеха курсева, окружни комитети су међусобно вршили размену предавања и материјала, која су за курсисте умножавале партијске технике.

*

Четнички притисак у крагујевачком округу током фебруара и марта 1944. године био је знатно већи него у младеновачком округу. С обзиром на дејство Привремене бриге, непријатељске снаге, у првом реду четници, концентрисали су се на овом терену. Отпочели су свакодневни претреси и блокаде, којима су организацијама у позадини нанети велики губици. Многе организације по селима биле су разбијене четничким покољима и приликом ових претреса страдало је неколико партијских руководиоца. Другог фебруара четници су у Буковику опколили партијске раднике Васу Савића, Даницу Пајевић и курира Милисаву

Миловановића. После дуге борбе, пошто су видели да се не могу пробити, они су извршили самоубиство. Неколико дана касније, 10. фебруара, у селу Врбици опкољени су чланови Крагујевачког окружног комитета КПЈ Милић Радозановић Младен, Слободан Минић и члан Среског руководства СКОЈ-а Милован Илић Мишула. Бацајући бомбе они су успели да се пробију из куће, али се по снегу нису могли брзо крегати па су недалеко одатле сва тројица погинула. Поред свих тих губитака, Окружни комитет је настојао да ојача политички рад на терену и спречи деморализацију маса под притиском непријатеља. Партијска техника је издала неколико прогласа, а редовно је излазио „Глас устаничке Шумадије“ и омладински лист „Јединство“. Партијски радници су, пробијајући се по терену под најтежим условима, одржавали конференције по селима и растурали партизанске вести које је техника редовно издавала.

Без обзира на знатно измењене услове и отежану ситуацију, у округу је настављено спровођење војних и политичких закључака са саветовања на Букуљи. Већ крајем децембра 1943. године Окружни комитет је у селу Даросави у кући Богдана и Милице Радојичић организовао партијски курс за оспособљавање кадрова са терена и из одреда који је похађало 10 курсиста. Руководилац курса био је Милић Радовановић, а неколико предавања одржао је и Душан Петровић Шане. Обрађиване су теме из дијалектичког материјализма и актуелни проблеми партијске изградње, што је било необично важно за уздизање младих партијских кадрова који су израсли у борби па су се у дотадашњем организационо-политичком раду могли ослонити само на практична искуства. Нешто касније, 12. марта 1944. године, организован је и други овакав курс, али је имао трагичан крај. Десет курсиста са Душаном Петровићем Шанетом окупило се у кући Добривоја Дражића у Буковику. Међутим, тек што су отпочели рад 14. марта, изненада су их опколили жандарми СДС. Пробијајући се из обруча погинуло је 6 курсиста,¹⁷ један је рањен заробљен а четворо осталих, међу којима и Душан Петровић Шане, мада теже рањени, успели су да се пробију.

У то време када је од чврсте везе са партијским руководством зависео не само рад постојећих него и обнављање

¹⁷ Погинули су: Јеленић Живојин Миша, „Бата“ Ђурић, политички комесар чете иначе београђанин, Андрија Живојиновић, митраљезац, Живојин Кузмановић, Љубинка Новаковић и Миланче „Прни“ Славонац, а Нада Јоксимовић је рањена заробљена.

организација после сваког четничког покоља, овај губитак партијских кадрова осетио се у извесној мери на терену. Знатну помоћ у политичком раду по селима пружале су тих дана партизанске чете, које су се кретале са партијским радницима.

После растанка са коемајцима Шумадијски партизански одред је реорганизован у две чете — Колубарску и Орашачку.¹⁸ Само једна петорка Орашачке чете одржала је у фебруару на терену орашачког и опленачког среза четири конференције. На конференцији у Орашцу присуствовало је 45 сељака, у Копљарима 30 а масовни су такође били и скупови у Липовцу и Тополи. Поред тога, чета је у Крћевцу заробила познатог четничког кољаша Милутина Никитовића, који није пружао отпор мислећи од партизана, када су ушли у кућу, да су немачки војници. Исте ноћи, отварајући ватру из мрака, ова петорка је у Крћевцу растерала четнички батаљон „Карађорђе”.¹⁹

Не упуштајући се у веће борбе, на сличан начин је деловала и Колубарска чета. Највећи сукоб са четницима имала је 20. фебруара на Дрењаку у Даросави. Наилазећи од Венчана, једна четничка бригада извршила је напад на партизане. Борба је трајала око три часа. Партизани су се повукли и заобишли непријатељске положаје а затим изненада извршили јуриш и тако растерали четнике. У борби је погинуо један борац Колубарске чете.

Крстарећи по шумадијским селима, четници су у зимским месецима извршили многа зверства над партизанским сарадницима. У првој лоловини марта они су једног дана опколили кућу Софије Ристић из села Манојловца, која је наставила да лечи партизанске рањенике и ако су јој четници крајем децембра убили мужа Радојицу. У кући је у том тренутку била Софија и четворо њене деце, а недалеко од куће налазила се земуница у којој је био партизански курир Петар Петрушевић. Најстарији син Софијин, скојевац, налазио се на задатку ван села. Заваравши четника, Софија је Петрушевићу убацила у склониште хлеб. Четници су целог дана мучили и њу и најстарију ћерку Раду да би откриле склониште. Оне су падале у несвест под батинама али су ћутале. Када су са провокатором који их

¹⁸ Командир Колубарске чете био је Света Андрић а Орашачке Душан Павловић — „Бора ранилац — дискусија”.

¹⁹ Оригинал извештаја у Институту за историју радничког покрета Србије — нерегистрован.

је довео повели Софију на стрељање, она се отргла вичући: „убијајте, зликовци, али не заједно са издајником". Тако је уништена једна од најбољих партизанских веза у Шумадији.²⁰

Фебруарски предах на терену Шумадијског и Космајског партизанског одреда било је, у ствари, само краткотрајно затишје између већих борби. Мањи сукоби непријатеља и партизанских јединица и организација на терену били су и у овом периоду тако рећи свакодневни.

%

¹⁰ После рата Софија је проглашена за народног хероја а на њиховој кући стоји спомен плоча са натписом: „Радојица и Софија Ристић јуначки су пали као жртве издајничког четничког терора. Они су у овој кући од 1941 до 1944 године били стална веза партијских организација и партизанских одреда и примали на лечеље рањене борце. Нека њихова патриотска свест и херојска смрт служи као пример поколењима како се безгранично воли и брани слобода и част свога народа".